

A MAGYAR ÉS AZ ERDÉLYI UDVARI KANCELLÁRIA BÉCSI PALOTÁJÁNAK HABSBURG PORTRÉGALÉRIÁI

Galavics Géza gazdag és szerteágazó tudományos életművének egyik fontos szegmensét képezik a Habsburg uralkodók magyarországi képzőművészeti reprezentációjával kapcsolatos publikációi. A korábbi kutatások által kevésbé vizsgált témáról két jelentős, máig alapvető tanulmánya jelent meg. Az első 1980-ban, Mária Terézia halálának 200. évfordulójához kapcsolódóan született. A szocialista Magyarország nyilvánossága alig vett tudomást az évfordulóról, ezért a bicentenárium alkalmából Burgenlandban – jelentős magyar(országi) részvétellel – rendeztek a királynő magyarországi uralkodását bemutató kiállítást és konferenciát.¹ A kismartoni tanácskozás kötetében németül megjelent tanulmányában Galavics Géza a Mária Terézia-kori magyarországi „udvari művészetet” és annak politikai tartalmát elemezte, a két világháború közötti kutatási előzmények – így például Kapossy János² és Fleischer Gyula³ publikációi – nyomán, elsőként nyújtva modern szemléletű összefoglalást a témáról.⁴ Két évtizeddel később, a bécsi Collegium Hungaricum által az Osztrák Nemzeti Könyvtárban rendezett kiállítás katalógusában az ünnepeltnek újabb összefoglaló tanulmánya jelent meg a Habsburg uralkodók magyar királyi reprezentációjáról, immár a 16–17. századra is kiterjesztve a szintézis időkeretét.⁵

Mindkét tanulmány kitüntetett figyelmet szentel a Magyar Udvari Kancellária bécsi palotája reprezentatív enteriőrjeinek, hiszen az egykori kancellári fogadószoba ceremóniaképei (*Mária Terézia pozsonyi koronázásának jelenetei*, Franz Messmer, Wenzel Pohl, 1768), valamint a tanácsterem mennyezetképe (*A Szent István-rend megalapítása*, Franz Anton Maulbertsch, 1768) a *Kaiserin* magyar király(nő)ként kifejtett képzőművészeti reprezentációjának kiemelkedő jelentőségű és kvalitású emlékei. Jelen tanulmány a tanácsterem egykori berendezésének rekonstrukciójához szolgál új adatokkal, amelyek révén a helyiség képi programjának egy eddig ismeretlen dimenziója tárul fel. A korábbi kutatások számára ugyanis nem volt ismert, hogy a tanácsterem falain egykor egészalakos uralkodóportrék függtek, amelyek a Szent István-rend nagymestereként, a rend nagykeresztési díszöltözetében jelenítették meg a Habsburg-házi magyar királyokat. A portrészorozat tehát szoros tematikai egységet alkotott a rend megalapítását ábrázoló mennyezetképpel. Az 1768–1864 között folyamatosan bővülő együttes végül II. Józseftől I. Ferenc Józsefíg öt uralkodó képmásából állt. Jelen tanulmány ezt a portrégalériát mutatja be, az együttesből ugyanis négy kép máig fennmaradt a Fővárosi Képtár és a Tör-

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00267/19/2) támogatásával készült.

- 1 A féltoronyi (Halbturn) kastélyban rendezett kiállítást ismerteti: Benda 1980.
- 2 Kapossy 1931.
- 3 Fleischer 1933; Fleischer 1943.
- 4 Galavics 1984.
- 5 Galavics 2001.

ténelmi Képcsarnok gyűjteményében, provenienciájuk azonban eddig nem volt ismert. Mint az alábbiakban látni fogjuk, maguk a képek is csak az elmúlt két évtized kutatásai nyomán kerültek napvilágra a raktárak mélyéről.

A kancelláriai portrégaléria „felfedezése” (2000–2020)

1964 tavaszán, a Blaha Lujza téri Nemzeti Színház bontásának és költözésének előkészítése során a színház Columbus utcai díszletraktárából tíz, Habsburg uralkodókat ábrázoló portré került elő, amelyek közül hat a Szent István-rend ornátusában mutatja a magyar királyokat.⁶ A festményeket az Elhagyott Javak Kormánybiztossága 1946-ban „dekorációs célokra” adta át a színháznak.⁷ Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc portréja valóban díszletként szerepelt Németh László *II. József* című drámájának egyik jelenetében, amely 1964-ben került bemutatásra Major Tamás főszereplésével (1. kép).⁸

A díszletraktárból 1964–1965-ben kilenc kép a Fővárosi Képtár,⁹ egy pedig a Történelmi Képcsarnok gyűjteményébe került.¹⁰ A sérült és elkoszolódott festmények évtizedekre raktárba kerültek, publikálásukra és restaurálásukra hosszú ideig nem került sor.

6 *Népszava*, 1965. jún. 16., 4.; *Magyar Nemzet*, 1965. jún. 27., 10. Az újsághír szerint a képek a színház kelléktárából kerültek elő az épület bontásakor, ám azokat valójában a zuglói díszletraktárban tárolták.

7 Mivel a Kormánybiztosság iratanyagának nagy része 1956-ban megsemmisült, az ügy részletei nem ismertek. Az 1965. évi újsághírek mellett a Fővárosi Képtár nyilvántartó kartonjai is ezt a provenienciát tüntetik fel (például 64.8.5.: *Átadás a Nemzeti Színház kelléktárából* [sic!], *korábban az „Elhagyott Javak” kormánybiztos rendelkezése alatt*). A szerv működéséről l. Kardos 1960. A Kormánybiztosság 1946. évi iktatókönyvében (MNL OL, XIX-A-5) nem szerepel a Nemzeti Színházzal kapcsolatos bejegyzés, amint a Nemzeti Színház 1945–1948. évi iktatókartonjain (MNL OL, XXVI-I-8, 23. d.) sem található a festményekkel kapcsolatos adat.

8 Köszönöm Kadelka Lászlónak, a színház egykori ügyelőjének, hogy felhívta a figyelmem az előadásra. Az előadás díszlettervezője Varga Mátyás volt. A jelenetről Keleti Éva által készített fotó megtalálható az MTVA Archívumában (azonosító: MTI-FOTO-C__EV19640131006). A festmények vakkeretén a díszletraktári azonosítósámok (például: 88/4) láthatók diópáccal festve.

9 64.8.1–11. ltsz. (64.8.7. számon Tisza Kálmán mellképe, 64.8.8. számon pedig egy Blondel keretű neobarokk tükör került beletárolásra, utóbbi oldalán külügyminisztériumi leltári bilétával: *KÜM 305* felirattal). A BTM főigazgatóságán 1964. április 13-án 374/1964 számon iktatták a képeknek a Nemzeti Színháztól „könyvjóváírással” történő megvásárlásáról szóló iratot. A Fővárosi Képtár csak a színház 1965. április 23-i felrobbantása után, június 23-án vette át a festményeket a Columbus utcai díszletraktárból (452/1965 ikt.sz. – az iratok nincsenek meg; köszönöm az adatokat Éder Katalinnak). A Nemzeti Színház iratanyagából (MNL OL, XXVI-I-8) a festmények átadására vonatkozó 1474/1964. sz. iratot selejtezték.

10 A frissdiplomás Galavics Géza épp ekkoriban, 1963 szeptemberében kezdte meg pályáját a Képcsarnokban, a festménynek a Nemzeti Színháztól történt átvételéhez kapcsolódóan azonban nem kapott feladatot, azt osztályvezetőként Rózsa György önállóan intézte, l. MNM TKCs, Irattár, 863-01-74/1964. Szvoboda Dománszky Gabriella visszaemlékezése szerint a Habsburg portrék feltehetően Rózsa György kezdeményezésére kerültek közgyűjteménybe, aki 1963-ban lett a Képcsarnok osztályvezetője, s talán a *II. József* című darab díszletében figyelt fel a képekre. A Képcsarnok feltehetően szűkös restaurátor- és raktárkapacitása miatt nem tartott igényt az együttes további darabjaira, ezért inkább átengedte azokat ▶

1. Jelenet a Nemzeti Színház *II. József* című előadásából (1964. január 31.),
a háttérben Mária Terézia portréjával

A nagymesteri portrészorozatból elsőként I. Ferenc József portréja került restaurálásra, majd bemutatásra a Budapesti Történelmi Múzeum 2000-ben rendezett palotatörténelmi kiállításán.¹¹ Az 1864-ben Heinrich Ede által festett kép kancelláriai provenienciáját azonban az akkori kutatások még nem tárták fel, a festményt a budai királyi palota számára készült uralkodóportréként mutatták be.¹²

a Fővárosi Képtár számára, ahol Bertalan Vilmos irányításával ekkoriban zajlott a gyűjtemény újjászervezése. (A Székesfővárosi Múzeumból kivált Fővárosi Képtár 1953-ban gyűjteményének nagyobbik, nem várostörténelmi vonatkozású részét átengedte a Szépművészeti Múzeum számára.) A tizedik kép feltehetően azért került a Képcsarnokba, mert a Fővárosi Képtár gyűjteményében ekkor már volt egy Szent István-rendi díszruhás *Ferenc József*-képmás (Heinrich Ede, 1869, 259 × 159 cm, ltsz. n. Az uralkodópárnak a Belügyminisztérium díszterme számára készült portréit feltehetően Rózsa György adta át restaurálás céljából a Fővárosi Képtárnak, miután 1960. március 4-én átvette azokat az MTA Régészeti Intézetétől. L.: MNM TKCs, irattár, 863-01-28/1960). Ugyancsak „duplum” volta miatt nem a Nemzeti Múzeumba, hanem a Fővárosi Képtárba került Barabás Miklós 1852-ben festett, I. Ferenc Józsefet az 1. (Császár) huszárezred ezredesi uniformisában ábrázoló portréja (ltsz. 51.1264), amikor 1951 tavaszán a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja a Legfelsőbb Bíróságról több uralkodóportré átadott a Képcsarnoknak, l. MNL OL, XIX-I-19a, 1620. tétel (447/1951). Barabás 1853-ban festett egy hasonló portré a Nemzeti Múzeum számára (ltsz. 477).

11 *TBM* 2001, Nr. 3.3.38. L. még: *Szent István Lovagjai* 2014, 239. (VI.56. sz.) (Gödölle Mátyás). A képet Gulyás Csilla restaurálta 1999-ben. A restaurátori dokumentációt a MNM TKCs őrzi.

12 Szvoboda Dománszky 2001, 419.

A sorozat felfedezésében a Magyar Nemzeti Múzeum 2014. évi, a Magyar Királyi Szent István-rend 250 éves történetét bemutató kiállítása hozott újabb előrelépést. A kurátori koncepció fontos eleme volt a Habsburg uralkodók nagymesteri portréinak bemutatása, ezért a kiállításra három ilyen képmást is restauráltak.¹³ Közülük kettő – „II. Lipót” [valójában I. Ferenc] és V. Ferdinánd portréja – a Nemzeti Színházból a Fővárosi Képtárba jutott sorozatból került ki. A restaurálás nyomán mindkettőn láthatóvá vált a festő szignója: „Weikert p. 179[?]”, illetve „J. Lavos 1839”.

A kutatásban az *I. Ferenc József*-portré provenienciájának tisztázása hozott újabb fordulatot 2019-ben, amelyhez az immár digitális formában is elérhető és kereshető korabeli folyóiratok szolgáltak támpontokkal. A *Sürgöny* című napilap 1864 decemberében arról adott hírt, hogy elkészült Heinrich Ede „ama nagy olajfestménye, mely Ő cs. k. Apostoli Felségét, legkegyesb uralkodónkat, a szent-István magyar királyról nevezett rend nagymesteri diszöltözetében, életnagyságban ábrázolja. E képet a magyar kancellária rendelte meg a kancelláriai tanácsterem számára, melynek falait hasonló legmagasb tárgyú arczképcsarnok díszíti, az utóbbi századok dicsőséges uralkodóit tüntetvén elő, szintén életnagyságban, magyar diszöltözetben.”¹⁴

A Nemzeti Színházból a Történelmi Képcsarnokba került *I. Ferenc József*-portré tüzetesebb vizsgálata arra derített fényt, hogy az azonos a *Sürgöny*ben leírt festménnyel. Az újsághír szerint a kép eredetileg a konzolasztra helyezett nyusztprém kalppalggal ábrázolta az uralkodót. A Szent Korona tehát eredetileg nem jelent meg a képen, mivel Ferenc József ekkor még nem volt megkoronázott magyar király. 1868-ban, egy évvel a budai koronázás után azonban a festő „aktualizálta” a portrét: a szőrmekalpagot elfedve ráfestette a képre a bársonypárnára helyezett Szent Koronát és a koronázási jogart,¹⁵ a király fejére pedig a tolldíszes nyusztprémkalpagot. A portré így nemcsak az uralkodó magyar királyi címét hangsúlyozza (amit a háttérben feltűnő budai vár is jelez), hanem a kompozíció is összhangba került a sorozat korábban készült képeivel, amelyek szintén fejükön kalppalggal, konzolasztra helyezett koronával ábrázolják a Habsburg-házi királyokat. A festő új szignóval is ellátta a képet („HEINRICH EDE LOVAG, CS. ÉS KIR. UDVARI FESTÉSZ BÉCSBEN MDCCCLXVIII”), feltüntetve az 1867. évi koronázás kapcsán szerzett új címeit.¹⁶

13 *Szent István Lovagjai* 2014, 173. (IV.4. sz. [II. József]); 185. (IV.27. sz. [„II. Lipót”]); 214. (V.43. sz. [V. Ferdinánd]) (Gödölle Mátyás). A két utóbbi képet Nagy-Emri Zsófia, Gajzágó Dorottya és Zsiros Ágnes restaurálták. A restaurátori dokumentációt a MNM TKCs őrzi.

14 *Sürgöny*, 1864. dec. 28. (*Napi újdonságok*).

15 Az átfestés nyomai szabad szemmel is láthatók a képen, így például a korona mögött halványan kivehető a fekete kócsagtoll, amely egykor a kalpagot díszítette.

16 Miután Heinrich egy akvarellen megörökítette Ferenc József koronázási kardvágását a pesti Dunaparton (MNM TKCs, ltsz. 56.1293, átvétel a budai királyi palotából, 1947), az uralkodó a Ferenc József-rend kiskeresztjével tüntette ki, majd a következő év elején a főudvarmesteri hivatal udvari festő címet adományozott neki. (*Családi Kör*, 1867. szept. 8., 862; *Neues Wiener Tagblatt*, 1868. jan. 17.). Heinrich ezzel egy időben Bécsbe költözött, ahol sikeres portréfestővé vált. A Kancellária számára festett uralkodóportréját az 1863-ban alapított Österreichisches Museum für Kunst und Industrie is bemutatta ideiglenes épületében, a Hofburg melletti *Ballhausban* (*Wiener Zeitung*, 1868. szept. 25., 924).

Mivel a festmény mérete (244 × 145 cm) szinte pontosan egyezik a Johann Georg Weikert által festett, II. Lipót portréjaként meghatározott kép méretével (244 × 143 cm), feltételezhető volt, hogy ez utóbbi is a kancelláriai portrészorozatból származik. A hipotézist igazolta a kancelláriai levéltár egyik irata, amely szerint 1793-ban 450 forintot fizettek Weikertnek a „dicsőségesen uralkodó császár” portréjáért, amelyet a kancelláriai tanácssterem számára rendeltek meg.¹⁷ Eszerint a mű valójában nem az 1792 márciusában elhunyt II. Lipótot ábrázolja, ahogyan az a Fővárosi Képtár nyilvántartásában szerepel, hanem fiát, I. Ferencet.¹⁸

A fentiek alapján valószínűsíthető volt, hogy a portrészorozat további darabjai a Nemzeti Színházból a Fővárosi Képtárba került festmények között rejtőznek. A hipotézist igazolta a 2019 júliusában a Kiscelli Múzeum festményraktárában folytatott kutatás, ahol két, 244 × 145 cm méretű, teljes felületükön védőpapírral leragasztott festményre bukkantunk.¹⁹ Miután Springer Ferenc festőrestaurátor szakszerűen eltávolította a védőpapír egy részét, láthatóvá vált, hogy a képek II. Lipótot és V. Ferdinándot ábrázolják a Szent István-rend ornátusában. A festmények 2020-ban megkezdett restaurálása során mindkét képen feltárták a festők szignatúráját („J. Zitterer fecit Ao. 1791”, illetve „J. Ender 1837”), a kancelláriai levéltár iratai pedig igazolták a portrék kancelláriai eredetét.

V. Ferdinándról egy másik, nagyobb méretű nagymesteri portré is található a Nemzeti Színházból a Fővárosi Képtárba került festmények között, amelynek keretén egy fémbiléta is található: „Ő Felsege Szem. k. ministerium, lelt.sz. 1448” felirattal.²⁰ A Josef Lavos által 1839-ben festett, szignált kép mérete (255 × 164 cm) pontosan egyezik a Fővárosi Képtár egy másik portréjának méretével, amely II. Lipót képmásaként szerepel a nyilvántartásban és ugyancsak a Nemzeti Színházból származik. Ennek alapján feltételezhető volt, hogy a képek egy másik sorozat részét képezték, amely az Erdélyi Udvari Kancellária tanácssterme számára készülhetett. A hipotézist ismét igazolták a levéltári források: az erdélyi kormányhatóság 1792-ben egyszerre rendelte meg Johann Tusch bécsi festőnél II. Lipót és I. Ferenc portréját a tanácssterem számára, majd 1839-ben Josef Lavosnál V. Ferdinánd képmását.

17 MNL OL, A 39 (*Acta generalia*), 1793/8392 (16. Junii): „Der Mahler bei der K.K. Academie Weikert bittet, womit ihm die für das Bilduß Seiner Mayestät des glorwürdigst regierenden Kaisers, welcher er für das Rath-Zimmer dieser Hofkanzley geliefert hat, Vermög accord gebührende 450 ft dann für die Rame 36 fl mithin zusammen 486 fl zu selber angewiesen werden möchte.”

18 *Szent István Lovagjai* 2014, 185. (IV.27. sz.) (Gödölle Mátyás) (tévesen II. Lipót portréjaként).

19 A korábban kissé megázott képek felületét feltehetően a Fővárosi Képtár restaurátora, Illés János ragasztotta le konzerválási célból 1969-ben, aki ugyanígy járt el a 18.311. és 29.907. ltsz. portréknál is. A 64.8.6. és 64.8.11. ltsz. portrékat Siskov Ludmil és Devich Sándor restaurálta 1965-ben. Ezzel egy időben kerülhetett sor a 64.8.4. ltsz. portré restaurálására is. A műveket feltehetően a BTM Vármúzeumban 1968-ban a *Fővárosunk ezer éve* címmel megnyílt állandó kiállítására restaurálták, ott azonban végül nem kerültek kiállításra, l. Uzsoki 1969.

20 Lotaringiai Ferenc és Mária Terézia portréjának díszkeretén a hátoldalon ugyanilyen fémbiléta található „Ő Felsege Szem. k. ministerium, lelt.sz. 80” ill. „81” felirattal. A császár portréja szerepel a követség egyik szalonjáról készült enteriőrfotón. A felvétel a rajta látható, 1928-ban Budapestre szállított *Európa elrablása* című falikárpit alapján 1925 körül készülhetett, l. Fleischer 1943, 3. kép.

2. A Bécsi Magyar Királyi Követség követi lakosztályának hálószobája, 1940 körül

2021 júniusában a bécsi magyar nagykövetség egyik pánccelszekerényéből az épület enteriőrjeiről 1940 körül készült fényképek kerültek elő, s ezek közül több felvételen is láthatók a követi lakosztály helyiségeiben elhelyezett nagymesteri portrék (2. kép).²¹

A 18. század végén és a 19. század folyamán tehát a Magyar és az Erdélyi Udvari Kancellária tanácsterme számára egyaránt megfestették a Habsburg uralkodók nagymesteri portréit, így a két kormányhatóság szomszédos épületeiben két Szent István-rendi díszruhás Habsburg portrégaléria alakult ki egymással párhuzamosan. A két együttes összesen kilenc (hat+három) nagymesteri portréjából nyolc máig fennmaradt, eredetiben vagy másolatban.

A Magyar Udvari Kancellária uralkodóportré-galériája

Az 1540-es évektől Bécsben működő, majd 1690-ben újjászervezett Magyar Udvari Kancellária 1747-ben költözött az egykori Strattmann-palotába (egykor Vordere

21 Ezúton is köszönöm Perényi János nagykövet úrnak, hogy felhívta a figyelmem a fényképekre, valamint Béres Idának, hogy azokról digitális másolatot küldött a számomra. A fotók nagyítása Voigtlander márkajelzésű, képeslapként is használható fotópapírra készült, amelynek analógiái 1940 körülről ismertek. A fotók átadása a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára számára még folyamatban van.

Schenkenstrasse, ma Bankgasse 4.).²² Az épület funkcióváltását kisebb átépítés követte,²³ s ennek során az uralkodópár egészalakos portréit is beszerezték. A képek a Nádasdy Lipót kancellár halálakor, 1758-ban felvett leltár szerint a kancellári lakosztály egyik szobájában kaptak helyet.²⁴ 1766–1768-ban Esterházy Ferenc kancellár megbízásából az egykori főúri palotát jelentős mértékben átépítették a hivatal céljaira. Ennek során Nikolaus Pacassi udvari főépítész irányítása mellett a kétemeletes épület teljes szerkezeti átalakításon esett át. Az első emeleten reprezentatív teremsort hoztak létre, rendkívül magas minőségű – és azzal arányosan igen költséges²⁵ – belsőépítészeti kialakítással és berendezéssel. Itt kapott helyet a kancellár lakosztálya, fogadó- és dolgozószobája, valamint a Kancellária tanácsterme is.

A helyiségek berendezését egy 1769 márciusában felvett ingóságjelentés dokumentálja.²⁶ Eszerint a két legreprezentatívabb kialakítású helyiség a kancellár fogadószobája (*Audienzzimmer*) és a tanácsterem (*Rath-Saal*) volt. Előbbi három oldalfalán hat nagyméretű (325 × 143 cm) pannó kapott helyet, amelyek Mária Terézia 1741. évi pozsonyi koronázásának jeleneteit ábrázolták.²⁷ Az épület utcai traktusában elhelyezkedő tanácsterem falait fából készült (*boiserie*), fehérre festett, gazdagon aranyozott rokokó falburkolattal látták el, mennyezetét pedig aranyozott stukkókerettel övezett freskóval díszítették (3. kép).

A tanácsterem képi programja a Mária Terézia által 1764-ben alapított Magyar Királyi Szent István-rendhez kapcsolódott. A királynő a Magyar Királyság és az uralkodóház szolgálata során szerzett polgári érdemek elismerésére hozta létre az országalapító királyról elnevezett lovagrendet. A rend statutuma (alapszabálya) 100 főben maximalizálta Szent István lovagjainak számát, így a tagság a magyar rendi társadalom egyfajta „elit-klubját” alkotta.²⁸ A Szent István-rend nagymestere a mindenkori magyar király volt, a rend kancellári tisztségét pedig 1867-ig a magyar udvari kancellárok viselték. A rend első kancellárja, Esterházy Ferenc számára ez szolgálhatott alapul a tanácsterem meny-

22 Mraz 1994; Kelényi 2012. A Kancellária 1688–1690-es újjászervezéséről l. Fazekas 2021, 273–285.

23 Takáts Sándor kutatásai szerint Burg Jakab Mihály 1747-ben 21 forintért három képet festett a tanácsterem számára, az adat forrása azonban nem ismert, s ilyen nevű festőt sem ismer az irodalom, vö. Takáts 1906, 790. A képek feltehetően Mária Terézia pozsonyi koronázásának jeleneteit ábrázolták, l. Mraz 1994, 66.

24 MNL OL, A 93, No. 547, 139: „Im dritten Zimmer: 2 Contrafait beyden regierenden Kays. Königl. Mayt. in Lebens-Grösse mit vergoldeten Rahmen.”

25 A palota átalakításának költségei az eredetileg előirányzott összeg több mint ötszörösét, közel 280 ezer forintot tettek ki, amit a kancellárnak sikerült áthárítania az Udvari Kamarára, l. Kulcsár 2017.

26 MNL OL, A 93, Nr. 547, 287–324v.

27 MNL OL, A 93, Nr. 547, 289. – idézi: Mraz 1994, 79. L. még: Rotenstein 1792, 121; Serfőző 2017; Linsboth 2020a.

28 A közép-európai Habsburg Monarchia területén a csak katolikus főuraknak adományozott, „összbirodalmi” karakterű Aranygyapjas rend után a Magyar Királyi Szent István-rend volt a legrangosabb polgári érdemrend (rangja azonos volt a csak katonatiszteknek adományozott, 1757-ben alapított Mária Terézia-renddel), l. *Die Zeit* Nr. 2215. (22. November, 1908), 5. A Szent István-rendet csak férfiak kaphatták, az első két osztályban négy generációra visszamenőleg kellett nemesi származást igazolni, bár ettől kivételes esetben eltekintettek.

3. A Magyar Királyi Udvari Kancellária egykori tanácssterme

nyezetképének témaválasztásához, amellyel egyben magának is emléket állított, hiszen kulcsszerepet játszott a magyar lovagrend megalapításában.²⁹

A terem történeti tárgyú, allegorikus nyelvezetű mennyezetfreskója – Franz Anton Maulbertsch 1768-ban festett műve – a rend megalapítását ábrázolja, vagyis azt a jelenetet, amint a piros-fehér-zöld színű rendi ornátust viselő Mária Terézia átnyújtja annak aranyláncon függő nagykeresztjét a rend első lovagjának, Batthyány Lajos nádornak. A nádor mögött a megrendelő, Esterházy Ferenc tartja a rend szertartáskönyvét, amelyen a nagymesteri beiktatási ceremónia formulájának kezdő sora olvasható (4. kép).³⁰

Az 1769-es ingóságeltár szerint a tanácssterem falain négy festmény függött. Három a belső udvarra nyíló ablakok közötti pilléreken, egy pedig a szemközti falon.³¹ Az ab-

29 Kökényesi 2014.

30 Dachs-Nickel 2009; Gödölle 2014, 98.

31 MNL OL, A 93, Nr. 547, 307v: „In den Rath-Saal oder Raths-Stuben: (...) An den drey Fenster-Pfeilern befinden sich drey Bilder; an einem Ihre May. der Kayser Franciscus selig Andenkens in Lebens Grösse in einem Raam von Bildhauer Arbeit und einem einfachen Adler; das zweyte Ihre May. der Kayserin unsere allergnädigste Frau in Lebens-Grösse in gleichem Raam und einfachen Adler. Das dritte eine Vorstellung des Krönungs-Landtags Anno 1741 in gleichem Raam von Bildhauer Arbeit, aber ohne Adler. N.B.: Die zwey Bilder Ihre Mayt. der Kayser und Ihre Mayt. die Kayserin (dieses ist das Originale der Hung. Crönung) sind schon langen Jahren von der Kanzley beygeschaffet worden.” L. még: Takáts 1906, 798; Mraz 1994, 79–81.

4. Franz Anton Maulbertsch: A Szent István-rend megalapítása-mennyezetkép a tanácsteremben, 1768

lakközökben kétoldalt Lotaringiai Ferenc és Mária Terézia egészalakos portréja kapott helyet, aranyozott, faragott díszkeretben, rajtuk egy-egy (egyfejtű) sas alakjával. A középső pilléren – szintén aranyozott, ám sas nélküli keretben – elhelyezett harmadik kép az 1741. évi pozsonyi országgyűlés egy jelenetét ábrázolta: 1741. szeptember 21-én a pozsonyi vár audienciatermében Mária Terézia bemutatja a trónörökös József főherceget a magyar rendeknek. Ez utóbbi képet a 19. század folyamán áthelyezték egy másik terembe, ahol ma is található.³² A festmény méretét (245 × 130 cm) ugyanakkor eredeti elhelyezése határozta meg, a kép ugyanis pontosan illeszkedik a tanácsterem középső falpillére *boiserie* burkolatának faltükrébe.³³

32 Az ún. Mária Terézia-terem ma a nagykövetség recepciójaként szolgál. Ugyanitt kapott helyet a koronázási képciklus két pannója is. Egy 19. század eleji felmérési rajz szerint a kancelláriai palota első emeleti helyiségeinek eredeti funkciója ekkor módosult. Ennek következtében a koronázási képciklus festményei átkerültek mai helyükre, a korábbi *Alcovenzimmer*be, amelyet a rajz *Bilderzimmer*ként jelöl (ma „Pozsonyi terem”) (MNL OL, A 93, No. 547). A koronázási képciklust a pozsonyi teremben (de még *boiserie* burkolat nélkül) ábrázoló fotót l. *Österreichische Illustrierte Zeitung*, 1905, Heft 35. (28. Mai) 1869. A trónörökös bemutatását ábrázoló festményt már a jelenlegi helyén dokumentálja egy 1926-os enteriőrfotó, l. *Pesti Hírlap*, 1926. aug. 8., 37.

33 A tanácsterem falburkolatának a KÖZTI által 2001-ben készített felmérési rajzait l. Győr Attila – Horogszegi Tamás et al.: *Magyarország bécsi nagykövetségi székházának építéstörténeti kutatási dokumentációja*. Budapest 2017. MÉM-MDK, Tervtár, D 47754.

A leltár megjegyzése szerint az uralkodópár portréi sok évvel korábban készültek a Kancellária megrendelésére, míg a harmadik festmény a koronázási képciklussal együtt keletkezett. A két portré tehát minden bizonnyal azonos az 1758-as leltárban említettekkel, s ezek közül az egyik máig fennmaradt a Nemzeti Színházból a Fővárosi Képtárba került együttesben (ltsz. 64.8.6). Lotaringiai Ferenc egészalakos, jobbra forduló³⁴ portréjának mérete ugyanis pontosan egyezik a trónörökös bemutatását ábrázoló kép méretével, ami arra utal, hogy a kép egykor a tanácsterem baloldali pilléréen függött.³⁵ A császárportré méretét a kép két szélét levágva igazították az ablakpillér szélességéhez. A festmény lekerekített sarkai szintén arra utalnak, hogy egykor *boiserie* falburkolatba illesztve került elhelyezésre.

Az inventárium azt is megjegyzi, hogy Mária Terézia képmása „a pozsonyi koronázási portré eredetije” („dieses ist das Originale der Hung. Crönung”). Egy 1940 körüli fényképfelvétel tanúsága szerint a mára elveszett festmény a pozsonyi koronázáskor viselt magyaros díszruhában ábrázolta a királynőt (2. kép).³⁶

A három festmény együttese tehát a Habsburg–Lotaringiai-ház uralmának kontinuitását hirdette, hasonlóan az innsbrucki Hofburg *Riesensaal*-ja főfalán elhelyezkedő három uralkodóportréhoz (Jakob Kohl, 1770),³⁷ vagy a budai királyi palota dísztermének egykori – Schmutzer tusrajzáról ismert – egészalakos képmásaihoz.³⁸

A leltár szerint az ablakokkal szemközti falon jobbra II. József Szent István-rendi díszruhás portréja függött,³⁹ amelyet Franz Messmer festett 1768-ban 288 forintért,⁴⁰ mellette pedig egy zöld szövettel kitöltött üres díszkeret kapott helyet, ebbe a „leendő császárné” portréját szánták.⁴¹ A kép készültekor II. József már három éve a Szent István-rend

34 Az uralkodó- és házaspárok kettős portréinak baloldali darabja hagyományosan a férj jobbra forduló képmását ábrázolja. Ugyanakkor Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc korai (1745 előtti) kettős portréi közül néhány fordított beállítással készült. Ilyenek például a melki apátság vagy a pozsonyi vár díszterme számára festett képmások, amelyek Mária Teréziát királynőként, a férjét pedig hadvezérként ábrázolják. Ezek mintájára készültek az innsbrucki Hofburg *Lothringerzimmer*-ének uralkodóportréi 1770-ben, l. Kernbauer 2016, 163.

35 A kép szinte minden részletében egyezik a császár 1755 körül Martin van Meytens által több példányban megfestett portréjával (Bécs, Österreichische Galerie Belvedere, ltsz. 4270, 8168; KHM GG. ltsz. 7285; MNM TKCs, ltsz. 2206; Augsburg, hercegeérseki palota, a *Rokokosaal* falburkolatába illesztve). A Fővárosi Képtár gyűjteményében őrzött portré Georg Lechner véleménye szerint ugyancsak Meytensnek tulajdonítható.

36 Feltehetően ezt a portrét reprodukálja az a Johann Sonnenleiter által készített acélmetszet, amely a Szent István-rend megalapításának centenáriuma az udvari nyomda által kiadott album (*Memoria insignis ordinis S. Stephani...* Viennae 1864) címlapelőzékeként jelent meg. A portrétípus további példányai: MNM TKCs, ltsz. 2205; KHM GG, ltsz. 7286.

37 Barta 2001, 43; Gödölle 2014, 105.

38 Serfőző 2020a, 318.

39 A fal közepén irattároló fülke helyezkedik el, amelyet kétszárnyú (ál)ajtó zár le.

40 Mraz 1994, 76, 86.

41 MNL OL, A 93, Nr. 547, 308: „Rechter Hand hinein Ihro Mayt. der Kayser Josephus II in Lebens Größe in Stephani Ordens Habitt, in einem Raam von Bildhauer Arbeith und einem einfachen Adler, weiß und vergoldt. Item ein leerer Platz in einer gleicher Raam vor die zukünftige Kaiserin mit grünen Sendel-Tafet überzogen.”

nagymestere volt, Lotaringiai Ferenc halála után, 1765. szeptember 21-én ugyanis Mária Terézia – mint magyar és cseh királynő – társuralkodójává nevezte ki fiát, s ezzel egy időben II. József-re ruházta át a Szent István-rend nagymesteri tisztségét, aki az Aranygyapjas rend és a Katonai Mária Terézia-rend nagymesteri címét is megörökölte apjától. II. József magyarországi reprezentációjában az 1770 körüli években így kitüntetett szerepet kaptak azok az uralkodóportrék, amelyek a Szent István-rend nagymestereként ábrázolták alakját. Ilyen képmások készültek róla az uralkodói rezidenciák számára, a pozsonyi vár és a budai királyi palota dísztermébe,⁴² valamint az innsbrucki Hofburg *Riesensaal*-jába, továbbá a közvetlen királyi fennhatóság alatt álló intézmények, így a Magyar Udvari Kancellária tanácstermébe, a bécsi Testőrpalota,⁴³ vagy a Nagyszombati Királyi Egyetem dísztermébe.⁴⁴ Az elveszett kancelláriai portré legközelebbi analógiája minden bizonnyal a pozsonyi várból származó *II. József*-portré (258,5 × 168 cm), amelyet ugyancsak Franz Messmer festett 1766-ban párdarabjával, az 1767-ben elhunyt Mária Jozefa portréjával együtt.⁴⁵

Mivel II. József második felesége, Mária Jozefa halála után nem házasodott meg újra, a császár 1790-ben bekövetkezett haláláig a baloldali képkeret üresen maradt. Talán innen eredt a gondolat, hogy II. József halála után öccse és utóda, II. Lipót Szent István-rendi díszruhás portréját helyezték el az üres képkeret helyén. 1791-ben a Kancellária a bécsi Artaria Kiadótól 396 forintért vásárolta meg II. Lipót portréját,⁴⁶ amelyet Johann Zitterer festett.⁴⁷ A 245 × 145 cm (kb. 8 × 4½ láb) méretű portré magassága egyezik a II. József

42 Serfőző 2020a, 318.

43 A bécsi Testőrpalota uralkodóportréit 1928-ben a budai királyi palotában helyezték el, ahol 1945-ben megsemmisültek, l. Szépművészeti Múzeum, Irattár, 840/1927.

44 *Szent István Lovagjai* 2014, 173. (IV.4. sz.) (Gödölle Mátvás). II. József egy további nagymesteri portréja a nagyváradi vármegyeháza üléstermében kapott helyet. A Josef Hickel által 1772-ben festett, mára elveszett képet említi: Kazinczy *Magyarországi utak*, 39.

45 KHM GG, ltsz. 8635 (258,5 × 168 cm). A kép a laxenburgi kastélyból került a múzeum gyűjteményébe, l. Gruber 2007, 369; Gödölle 2014, 110. (Feltehetően ennek a két portrénak a díszkeretére vonatkozik egy 1766. évi adat: Fleischer 1932, Nr. 427.) II. József portréját „Rotenstein” (azaz Gottfried Stegmüller) is említi a pozsonyi vár leírásában: Rotenstein 1783, 200. A pozsonyi vár 1781. évi festményeltára szerint II. József Szent István-rendi díszruhás portréja a díszteremben függött, Mária Terézia magyar koronázási díszruhás portréja mellett. Utóbbit feltehetően Martin van Meytens festette 1741–1745 között, párdarabjával, Lotaringiai Ferenc portréjával együtt. (Serfőző 2020a, 317. – tévesen az uralkodópár 1751-ben Johann Peter Kobler által Pozsonyba – de nem feltétlenül a királyi várba – festett portréival azonosítva.)

46 MNL OL, A 39, 1792/1233, 2089: „Pro effigie Imperatoris Leopoldi 2^{ndi} pro cubili consilii cancellariae huius aut procurata, Artaria & Societati stipulati pretii exsolutio.” L. még: Mráz 1994, 106.

A prágai születésű Zitterer a bécsi Képzőművészeti Akadémián folytatott tanulmányai után is a császárvárosban élt. Az 1790-es években több olyan uralkodóportrét is festett, amelyekről a bécsi Artaria Kiadó nagyméretű mezzotinto reprodukciót jelentetett meg. Ilyenek például II. (magyar királyként I.) Ferenc császár félalakos képmásai (MNM TKCs, ltsz. 299, 53.95). Az Artaria cég feltehetően II. Lipót Szent István-rendi díszruhás portréjáról is hasonló „múlapot” tervezett megjelentetni, ennek azonban nem ismerjük fennmaradt példányát. A terv talán II. Lipót korai, 1792. március 1-jén bekövetkezett halála miatt hiúsult meg.

47 BTM FK, ltsz. 64.8.10. A képet 2020-ban Springer Ferenc restaurálta, ennek eredményeként vált láthatóvá a „J. Zitterer fecit Ao. 1791” szignó.

bemutatását ábrázoló pannó és Lotaringiai Ferenc portréjának magasságával, minden bizonnyal II. József elveszett portréja is ebben a méretben készült, illeszkedve a terem *boiserie* falburkolatának tagolásához.⁴⁸ II. Lipót képmása baldachin alatt, trónszék előtt állva, rendi ornátusban ábrázolja az uralkodót, mellette az asztalon a német-római császári és a magyar királyi koronával.

I. Ferenc trónra lépését követően, 1793-ban a Kancellária Georg Weikert bécsi festőtől rendelte meg az uralkodó képmását, amely II. Lipót portréjához hasonló beállításban ábrázolja az új királyt. I. Ferenc 1835. március 2-án bekövetkezett halálát követően Reviczky Ádám kancellár már ez év július 3-án levelet írt V. Ferdinándnak, amelyben az uralkodó hozzájárulását kérte, hogy elődeihez hasonlóan az ő képmása is helyet kaphasson a Kancellária tanácstermében.⁴⁹ A kép végül csak 1837-ben készült el, Johann Nepomuk Ender műhelyében.⁵⁰

Miután 1848-ban a Magyar Udvari Kancellária megszűnt, 1851-től a Birodalmi Tanács (*Reichsrat*) működött a palotában. A funkció- és tulajdonosváltás jelentős átalakításokkal járt az enteriőrökben, ami főként a magyar vonatkozású berendezési tárgyakat érintette: a magyar címeres beauvais-i falikárpitokat eltakarták,⁵¹ a koronázási képciklust pedig eltávolították.⁵² Feltehetően ekkor került ki a tanácsteremből Lotaringiai Ferenc és Mária Terézia magyar koronázási díszruhás képmása is. Bizonyára ezek egyikének helyére tették be a hivatal által 1853-ban a *Sitzungssaal* számára megrendelt

48 A terem ablakokkal szemközti falán a *boiserie* falburkolat az irattároló fülkét lezáró kétszárnyú ajtó két oldalán három-három, egyenként kb. 180 cm széles faltükörből áll.

49 MNL OL, A 39, 10900/1835: „Allerdurchlauchtigster Kaiser und König, Allernädigster Herr Herr! Die königl. ungarische Hof-Kanzley hat der Glück, in ihrem Raths Saale die Abbildungen der nächsten allerdurchlauchtigsten Vorfahren Eurer Majestät im Ornate des königl. ungarischen St. Stephans Ordens zu besitzen; dieses Glück würde unendlich gesteigert werden, wenn ihr die hohe Gnade zu Theil würde, auch das Bildniß Eurer Majestät ihres angebeteten Herrn und Königs in demselben Locale verehren zu können.”

50 Feltehetően ez a portré is bemutatásra került Lavos egyéb képeivel együtt a bécsi Augartenben rendezett kiállításon, l. *Wiener Zeitung*, 1839, 3. Aug., 1098.

51 Az 1769-es inventárium szerint a középső díszterem (*mittlere Paradezimmer*) „spalírozott”, azaz selyemtapétával bevont falain három nagyméretű, mitológiai tárgyú falikárpit kapott helyet (l. Takáts 1906, 797.). Ezek 1752-ben Esterházy Pál Antal tábornagy megrendelésére a beauvais-i manufaktúrában készültek François Boucher kartonjai nyomán, az *Istenek szerelmei (Amours des Dieux)* című sorozat részeként, s bordűrjükbe a megrendelő és felesége címerét is beleszőtték. A herceg halála után, 1766 augusztusában Esterházy Ferenc kancellár megvásárolta a kárpitokat a Magyar Udvari Kancellária számára, és az Esterházy-Visconti címert a Magyar Királyság címerével fedette el. Részben emiatt a „gobelineket” 1852-ben a Birodalmi Tanács vörös damasztkárpitozással eltakarta, l. *Pesti Napló*, 1868. jan. 24. (Az *udvari kancellária gobelinjei*). Minderről Jókai Mór is megemlékezik *Az élet komédiásai* című művének *Magyarország Bécsben* című fejezetében, ám szerinte csak a magyar címert takarták el a kétféjű sas alakjával. (Első megjelenés: *A Hon*, 1875. okt. 27.)

52 1851-ben I. Ferenc József utasítására eltávolították a Mária Terézia koronázását ábrázoló festményciklust, amelyet az egyik uralkodói rezidenciában, talán Budán kívántak elhelyezni, l. Serfőző 2019, 145. A képciklust Kubinyi Ágoston is igyekezett megszerezni a Nemzeti Múzeum számára, l. Zádor 1990, 130. (1851/223). 1857-ben a császári hadsereg ugyancsak eltávolította a testőrparancsnokok portréit a bécsi magyar Testőrpalota díszterméből, l. Sohár 1923.

I. Ferenc József-portrét.⁵³ A Georg Decker által festett egészalakos képmás az Aranygyapjas rend ornátusában ábrázolta a császárt,⁵⁴ az uralkodó több más korabeli portréjához hasonlóan.⁵⁵

Néhány hónappal a Magyar Udvari Kancellária 1860. októberi visszaállítása után az épület újra a magyar kormányhatóság székhelye lett.⁵⁶ Forgách Antal kancellár restauráltatta a Birodalmi Tanács által elfedett barokk falikárpitokat a nagy tanácssteremben, majd 1868-ban visszahelyezték a falakra az ugyancsak a *Reichsrat* által eltávolítottatott koronázási képciklust is.

A Kancellária kérvényére I. Ferenc József 1862 novemberében engedélyezte, hogy „arcsképe életnagyságban és a szent István rend díszöltönyében ábrázolva a magyar kir. udv. kancellária tanácssterme számára levétezhessék”.⁵⁷ A következő évben a hivatal – a sorozat történetében először – nem bécsi, hanem pesti mesternél, Györgyi Giergl Alajosnál (1821–1863) rendelte meg az uralkodó képmását, aki azonban halála miatt nem tudta elkészíteni a képet.⁵⁸ 1864-ben – ami a Szent István-rend megalapításának centenáriuma is volt egyben – Heinrich Ede festette meg „Ő cs. k. Apostoli Felségének arczképét a Szent-István rend fényes ornátusában”, amelyhez az uralkodó modellt is ült.⁵⁹ A festő azzal a kéréssel fordult a Szent István-rend Irodájához, hogy a portré megfestéséhez kölcsönkaphassa a rend díszöltözetét és jelvényeit, amelyeket a kancelláriai palotában őriztek.⁶⁰ A festő ezeket – a „kard, nadrág, öv és topány” kivételével – meg is kapta, s a válaszban azt is javasolták neki, hogy ezen részletekhez V. Ferdinándnak „a Magyar Ud. Kancellária tanácstermében létező arczképét” vegye mintául.⁶¹

1868-ban az egykori ebédlőterem és a nagy tanácssterem egybenyitásával kialakították a mai, hat ablaktengelyes dísztermet, amely a Monarchia közös ügyeit irányító miniszté-

53 ÖStA HHStA, Kabinettsarchiv, Reichsrat, Präsidialakten, Karton 7, Nr. 94/1852 – idézi: Gecsényi 1994, 118.

54 *Lokalblatt der Wiener Zeitung*, 2. Dez. 1853. A portré talán azonos az Österreichische Galerie Belvedere 5352. ltsz. képével (<https://sammlung.belvedere.at/objects/4103> – utolsó letöltés: 2021. június 13.). A kép provenienciája nem ismert („Alter Bestand”), tehát az egykori császári gyűjteményből származhat. 1860-ban a „kisebb tanácssterembe” készült uralkodóportré kifizetéséről szól egy feljegyzés: ÖStA HHStA, Kabinettsarchiv, Reichsrat, Präsidialakten, Karton 7, Nr. 1860/151. Ennek a termen belüli helye nem lokalizálható.

55 Telesko 2006, 218. 1850-ben a pesti városháza tanácssterme számára is az uralkodót az Aranygyapjas rend ornátusában ábrázoló portrét festett Marastoni Jakab, l. *Pesti Napló*, 1850. ápr. 27. (*Vegyes hírek*).

56 *Hölgyfutár*, 1861. júl. 30., 727.

57 *Sürgöny*, 1862. nov. 19. (*Napi újdonságok*).

58 *Sürgöny*, 1863. júl. 14.; november 4.

59 *Sürgöny*, 1864. okt. 14. (*Tárca*), dec. 7. és 28. (*Napi újdonságok*).

60 A Szent István-rend Irodája a Kancellária bécsi palotájában működött, 1918-ig itt őrizték a rendi díszruhákat is. Az ornátusok ekkor átkerültek a Kunsthistorisches Museum Monturdepot-jába, végül 1922-ben a budai királyi palota Krisztinavárosi szárnyában kialakított díszruharaktárban helyezték el a Magyarországnak átadott kilencvenöt teljes ornátust és Mária Terézia nagymesteri díszöltözetét, amelyek nagy része 1945-ben elpusztult, l. *Sürgöny*, 1862. máj. 16., 2.; 8 *Órai Ujság*, 1922. jún. 14., 3. (*Magyarország visszakapja a Szent István-rend ornátusait*).

61 MNL OL, P 1058, 1. t. (általános iratok) 1864, No. 28. (forrás megjelölése nélkül idézi: Pandula 1999, 31.).

5. Éder Gyula IV. Károly portréjának festése közben, 1928

riumokat felügyelő, 60 fős magyar delegáció üléstermeként szolgált.⁶² Jókai Mór egy írása szerint miután 1884-ben a díszteremből a budai Sándor-palotába szállították a beauvais-i falikárpitokat, az immár öt képből álló nagymesteri portrégalériát a díszteremben, feltehetően a hozzávetőleg 165 cm széles ablakközökben helyezték el.⁶³ Ebben minden bizonnyal szerepet játszott, hogy az öt portré csak zsúfoltan fért el a tanácsterem falain,⁶⁴ mivel 1868-ban a helyiségből ajtót nyitottak a szomszédos díszterembe, s így a hosszanti falon egyel kevesebb festmény elhelyezésére volt lehetőség.⁶⁵

62 *Vasárnapi Ujság*, 1869. aug. 22., 468. Korábban a szomszédos, három ablaktengelyes tükörterem szolgált a delegáció tanácstermeként, amely azonban szűkös volt, l. *Politikai Ujdonságok*, 14. (1868), jan. 22. (*A magyar delegátusok*); rajzát l. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1868. 7. sz. (febr. 16.), 75.

63 *Nemzet*, 1891. nov. 29. (Jókai Mór: *Egy darab Magyarország Bécsben*): „A delegáció nagy gyülesterméből eltűntek a XV. Lajos király által ajándékozott gyönyörű gobelinek (...) Most ezek helyett a királyok arcképei vannak sorba felállítva.” A terem rajzát l. Marczali 1898, 68. után; fotóját l. *Vasárnapi Ujság*, 53. (1906) 24. sz., 392. (A díszterem falait 1897-ben műmárvány burkolattal látták el, l. *Magyar Ujság*, 1897. nov. 11., 8.) A Király Személye Körüli Minisztérium elnöki iratainak mutatókönyvei (MNL OL, K 20) szerint a 19. század végén több „kebelbeli leltár” is készült a palotáról, de az iratanyagból ezek hiányoznak, így a képek elhelyezése nem rekonstruálható.

64 Az egykori tanácsterem funkciója a dualizmus idején sem változott, a helyiség az épület egy 1867. évi leírásában is *Rathsalként* szerepel, l. Gecsényi 1994, 121.

A festmények elhelyezése a *boiserie* burkolat faltükrében az *Európa elrablása* című, vékony díszkeretbe feszített kárpit elhelyezésének analógiájára képzelhető el, l. Iparművészeti Múzeum, Fényképtár, FLT 19173.

65 A díszterembe átvezető (rejtett) ajtót az eredeti *boiserie* burkolat megtartásával, az irattároló fülkét takaró (ál)ajtótól balra alakították ki.

A sorozat utolsó darabjaként 1928-ban a Benczúr-tanítvány Éder Gyula (1875–1945) a hat évvel korábban elhunyt IV. Károly nagymesteri portréját is megfestette a Bécsi Magyar Királyi Követség számára, feltehetően Ambrózy Lajos (1868–1945) követ megrendelésére (5. kép).⁶⁶ A kép a Christie's 2006. február 14-i amszterdami árverésén bukkant fel, ugyanott, ahol négy évvel később II. Lipót portréját is árverezték.⁶⁷

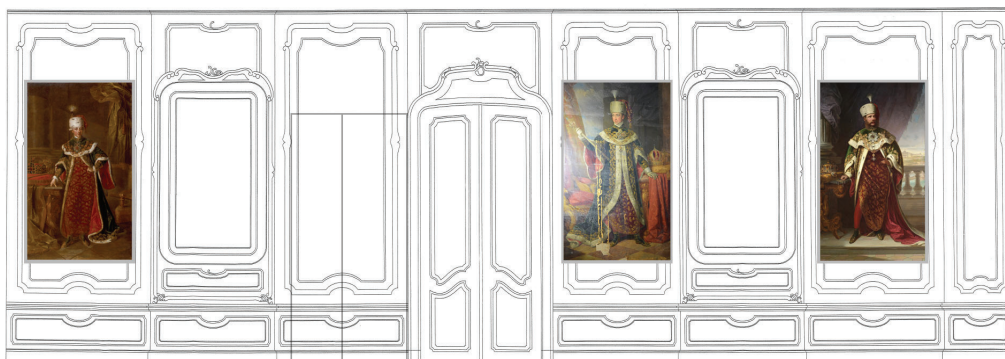
A Magyar Udvari Kancellária uralkodóportré-galériája (táblázat és 6a–c képek)

cím	alkotó	méret (cm)	őrzési hely
Mária Terézia magyar koronázási díszruhában	Ismeretlen, 1755 körül	n. a.	elveszett
Lotaringiai Ferenc Mantelkleidban	Ismeretlen, 1755 körül	245 × 129	BTM KM ltsz. 64.8.4.
II. József a Szent István-rend ornátusában	Franz Messmer, 1768	n. a.	elveszett
II. Lipót a Szent István-rend ornátusában	Johann Zitterer, 1791	244 × 142	BTM KM ltsz. 64.8.10.
I. Ferenc a Szent István-rend ornátusában	Johann Georg Weikert, 1792	244 × 143	BTM KM ltsz. 64.8.2.
V. Ferdinánd a Szent István-rend ornátusában	Johann Nepomuk Ender, 1837	244 × 143	BTM KM ltsz. 64.8.9.
I. Ferenc József a Szent István-rend ornátusában	Heinrich Ede, 1864	244 × 145	MNM TKCs ltsz. 64.3
IV. Károly a Szent István-rend ornátusában	Éder Gyula, 1928	248 × 146	Christie's 2006

66 Éder oeuvre-jegyzék, Nr. 1043. (1928): „Károly király nagy arczképe, olajf. v. 248 × 146 cm; tulajdonos: Magyar Követség Bécs, 4000 Pengő.” Ambrózy Lajos 1925–1932 között állt a bécsi magyar királyi követség élén, l. Pritz 2013. A követ kezdeményezésére a király halálának 6. évfordulóján gyászmisét is tartottak a bécsi Malteserkirchében, l. *Budapesti Hírlap*, 1928. ápr. 3., 8. Ambrózy kezdeményezésére 1926-ban, Ferenc József halálának 10. évfordulója alkalmából is gyászmisét tartottak ugyanitt, l. *Magyarság*, 1926. nov. 23., 6.

1928-ban Kukán Géza is megfestette IV. Károly Szent István-rendi díszruhás portréját. A kép szerepelt a Műcsarnok 1928-as téli tárlatán, majd a budai királyi palota saroktermében került elhelyezésre, l. *Magyarság*, 1928. febr. 9., 6. (*Kukán Géza, a portréfestő*); uo. dec. 16., 16. (*Téli tárlat a Műcsarnokban*). Elképzelhető, hogy Éder Gyula képe Kukán festményének másolata volt. IV. Károly Szent István-rendi díszruhás képmását elsőként Basch Árpád festette meg 1917-ben, a kép háttérében a budai királyi palotával (l. *Magyarország*, 1917. febr. 25., 8.). A festményt, amelyről számos reprodukció készült, 1926-ban a Parlament megvásárolta a művésztől, és az elnöki fogadóteremben helyezték el, „becses történelmi emlékül Ferenc József király portréjával szemben.” (l. *8 Órai Ujság*, 1926. aug. 6., 8.). A kép jelenlegi őrzési helye nem ismert.

67 www.christies.com/lot/lot-austrian-school-20th-century-a-full-length-4663823 (– utolsó letöltés: 2021. június 13.). Az árverési tétel szokatlan módon két képet tartalmazott: mindkettő IV. Károly portréja volt, ám az aukciós katalógus csak az egyik portré fotóját és méretét közli (256 × 145 cm). Éder oeuvre-jegyzéke alapján IV. Károly portréjának mérete 248 × 146 cm. Az aukciós katalógus szerint a képen jobbra lenn az 1928-as évszám melletti „olvashatatlan” szignó minden bizonnyal „Éder Gy”. (Hasonlóan szignált képeit l. <https://budapestauction.hu/eder-gyula/> [– utolsó letöltés: 2021. június 13.]). L. még: Gödölle 2014, 108. (tévesen 1918-ra datálva). A kép háttérében a Mátyás-trónkárpit látható, amely az 1916. évi koronázást hivatott megidézni, a ceremónia során ugyanis az Erdődy Imre által a galgóci várból kölcsönzött trónkárpit függött a királyi pár vörös bársony trónszéke fölött a Mátyás-templomban.

6/a. A Magyar Udvari Kancellária egykori tanácstermének déli fala.
A szerző rekonstrukciója

6/b. A Magyar Udvari Kancellária egykori tanácstermének északi fala.
A szerző rekonstrukciója

6/c A Magyar Udvari Kancellária nagymesteri portrégalériája.
A szerző rekonstrukciója

Az Erdélyi Udvari Kancellária uralkodóportré-galériája

Az 1693-ban felállított Erdélyi Udvari Kancellária a Magyar és a Cseh Udvari Kancellária „testvérintézménye” volt. A hivatal évtizedekig különböző bérelt épületekben működött, majd az előző évben kancellárrá kinevezett Bethlen Gábor (1712–1768) 1755-ben megvásárolta a magyar kancelláriai palota mögötti Hintere Schenkenstrassében álló Sinzendorf-palotát.⁶⁸ Ennek átalakítására a királynő 1756. június 12-én kelt leiratában 14.000 forintot engedélyezett, tartalmazva az uralkodópár portréinak költségét is.⁶⁹ A Kancellária 1758-ban 100 dukát honoráriumért Johann Peter Koblert bízta meg Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc képmásának megfestésével.⁷⁰ Az együttes 1780 körül II. József valamivel nagyobb méretű, osztrák tábornoki egyenruhás térképével bővült, amely egy asztal mellett állva, kezében levélpapírral ábrázolja az uralkodót, mellette konzolasztalon a német-római császári, a magyar és a cseh királyi koronával.⁷¹

II. József 1782-ben egyesítette a két Kancelláriát, majd a hivatal a következő évben a volt Erdélyi Kancellária számára megvásárolta a magyar kancelláriai palotával szomszédos épületet, az ún. Trautson-házat.⁷² 1791 márciusában az Erdélyi Udvari Kancellária újra önállósult, élére Teleki Sámuelt nevezte ki az uralkodó.⁷³ Az új épületben 1792 tavaszán alakították ki a tanácstermet,⁷⁴ s ezzel egy időben három régebbi portrét is restauráltattak.⁷⁵ Ez év októberében egyszerre rendelték meg az időközben elhunyt II. Lipót

68 Takáts 1906, 807.

69 MNL OL, B 2, 1756/400, p. 7.: Nr. 13: „Vor Allerhöchst Ihre Mayt.ten Portraite zu das Rath-Zimmer – 416 ft 40 x; Nr. 14: Vor die dazu gehörige Rahmen – 300 ft.” 1756–1758 között egy magyar történeti tárgyú képciklus (ún. festett falikárpit) is készült az Erdélyi Udvari Kancellária számára, Bethlen Gábor kancellár megrendelésére. L. Serfőző 2021.

70 Takáts 1906, 809. A Takáts által forráshivatkozás nélkül közölt adatok nem lelhetők fel az Erdélyi Udvari Kancellária levéltárának *Acta generalia* állagában (MNL OL, B 2) sem a Takáts hagyatékban található regeszták között (Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára, IV.083.01.c). A Takáts által használt bécsi források egy része 1927-ben elégett a *Justizpalast*ban kitört tűzvészben, l. Fleischer 1943, 48. Ekkor megsemmisült az Osztrák Udvari Kancellária (*Hofkanzlei*) iratanyaga, amely az 1749–1761 között működött központi államigazgatási hivatal, a *Directorium in publicis et cameralibus* levéltárát is magába foglalta, amely az Erdélyi Kancellária bécsi palotájának ügyeit is intézte. A korábbi kutatások tévesen azonosították az 1928-ban a budai királyi palota ún. Kék termében elhelyezett Mária Terézia- és Lotaringiai Ferenc-portrékat a bécsi követségről származó, térkép formátumú uralkodóportrékkal, l. Szvoboda Dománszky 2001, 430. A Kék teremben minden bizonnyal az uralkodópár egészalakos portréi függtek, amelyek a palota 1946. januári veszteségjegyzékében kb. 200 × 110 cm méretű képként szerepelnek, l. Jeszenszky 1952, 145, 147.

71 *TBM* 2001, 566. Nr. 3.1.6. Feltehetően erre a képre vonatkozik az az adat, amely szerint „Schütz Lörincz portrait-festő” az uralkodó portréját megfestette az Erdélyi Kancellária tanácssterme számára, ilyen nevű festőt azonban nem ismer az irodalom, l. Takáts 1906, 809. (évszám és forrás megadása nélkül).

72 Az addig különálló két épület homlokzatát 1783–1784-ben Franz Anton Hillebrandt tervei szerint egyesítették, l. Kelényi 1974, 85–86; Prange 1992, 239.

73 *Wiener Zeitung*, 5. März 1791.

74 A források alapján az Erdélyi Kancelláriabeli tanács terem nem lokalizálható az épületben. Feltételezhető, hogy az első emeleti teremsor legnagyobb helyisége, a Schenkenstrasséra néző, négy ablakos terem szolgált e célra.

75 MNL OL, B 2, 1792/1344. L. még Mraz 1994, 105.

és fia, I. Ferenc életnagyságú, Szent István-rendi díszruhás portréját.⁷⁶ Mindkét képet Johann Tusch festette 492, illetve 550 forint díjazásért.⁷⁷ A sorozat utolsó darabjaként V. Ferdinánd portréja készült el 1839-ben, amelyet Josef Lavos festett 300 forintért.⁷⁸

Az 1848-ban megszűnt, majd 1860-ban az októberi diplomával visszaállított Erdélyi Udvari Kancellária Ferenc József portréját már nem rendelte meg. 1867-ben mindkét Kancellária megszűnt, szerepüket a továbbiakban a Király Személye Körüli Minisztérium töltötte be, amely a volt kancelláriai palotában működött. 1884-ben a palota néhány berendezési tárgyát, köztük három beauvais-i falikárpitot Tisza Kálmán miniszterelnök Budapestre szállíttatta, s a miniszterelnöki rezidenciaként szolgáló Sándor-palota fogadótermében helyeztette el.⁷⁹ Elképzelhető, hogy ezzel egyidőben az Erdélyi Udvari Kancelláriáról került a budai Sándor-palotába Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc egészalakos képmása, amelyeket az 1880-as években a Sándor-palota ún. Vörös szalonjában helyeztek el,⁸⁰ erre vonatkozó forrást azonban nem ismerünk.⁸¹

Az Erdélyi Udvari Kancellária uralkodóportré-galériája (táblázat és 7a–b képek)

cím	alkotó	méret (cm)	őrzési hely
<i>Mária Terézia egészalakos képmása</i>	ismeretlen, 1755 körül	-	elvesztett
<i>Lotaringiai Ferenc egészalakos képmása</i>	ismeretlen, 1755 körül	-	elvesztett
<i>Lotaringiai Ferenc Mantelkleid-ban</i>	Johann Peter Kobler, 1758	174 × 136	BTM KM ltsz. 64.8.6.
<i>Mária Terézia magyar koronázási díszruhában</i>	Johann Peter Kobler, 1758	174 × 136	BTM KM ltsz. 64.8.11.
<i>II. József osztrák tábornoki egyenruhában</i>	Ismeretlen, 1780 körül	182 × 149	BTM KM ltsz. 64.8.5.
<i>II. Lipót a Szent István-rend ornátusában</i>	Johann Tusch, 1792 / Éder Gyula, 1928	254 × 163,5	Christie's 2010
<i>I. Ferenc a Szent István-rend ornátusában</i>	Johann Tusch, 1792 / Éder Gyula, 1929	253 × 164	BTM KM ltsz. 64.8.1.
<i>V. Ferdinánd a Szent István-rend ornátusában</i>	Josef Lavos, 1839	256 × 164	BTM KM ltsz. 64.8.3.

76 Tusch később Teleki Sámuelről is festett két portrét: 1798-ban egy mellképet, majd miután a kancellár 1808-ban a Szent István-rend nagykeresztese lett, a marosvásárhelyi Teleki Téka nagyterme számára megfestette a kancellár egészalakos képmását is a rendi ornátusban, l. Mojzer 1984, Nr. 205; Orbán 2017, 435.

77 MNL OL, B 2, 1793/483, 1255.

78 *Szent István Lovagjai* 2014, 214. (V.43. sz.) (Gödölle Mátyás); MNL OL, B 2, 1839/3845. 1839 augusztusában Lavos több festményét kiállította a bécsi Augarten egyik épületében, köztük V. Ferdinánd egy egész alakos portréját is, amely feltehetően azonos az uralkodó nagymesteri képmásával, l. *Wiener Zeitung*, 3. Aug. 1839, 1098.

79 *Budapesti Hírlap*, 1884. okt. 26., 5; *Vasárnapi Ujság*, 46. 1899, 15. sz., 237–238. (*A miniszterelnöki palota*); *Vasárnapi Ujság*, 46. (1899), 20. sz., 332. (*A magyar ministerium palotája Bécsben*).

80 Az uralkodópár portréját a Vörös szalonban említi: *Vasárnapi Ujság*, 1899, 15. sz. (ápr. 9.), 247. (*A miniszterelnöki palota termei*). A két portréről 1914-ben készült fényképfelvételt l. MNM Fényképtár, ltsz. 1957/5809–5810. 1884-ben a bécsi kancelláriai palotából gobelin-kárpitozású bútorokat is átadtak a miniszterelnökség számára, l. *Budapesti Hírlap*, 1884. okt. 26., 5.

81 A Király Személye Körüli Minisztérium és a Bécsi Követség iktatókönyvei szerint az 1867–1918 közötti években mindkét épület berendezéséről több „kebelbeli” leltár készült (pl. MNL OL, K 21, 1875/23, 1881/492, 1891/330; K 81, 1922/438, 1929/1206), az iratok azonban nem maradtak fenn. A képek az egykori Erdélyi Kancellária termeiből kerülhettek ki, amelyek 1867-től a király személye körüli miniszter lakosztályaként szolgáltak, l. *Budapesti Hírlap*, 1904. febr. 27., 5. Az uralkodópár egészalakos portréit az Erdélyi Kancellária 1766-os leltára említi, Serfőző 2021.

7/a. Az Erdélyi Udvari Kancellária uralkodói portrégalériája.
A szerző rekonstrukciója

7/b. Az Erdélyi Udvari Kancellária nagymesteri portrégalériája.
A szerző rekonstrukciója

Az uralkodói portrégaléria mellett a kancellárok arcképei is helyet kaptak a Kancellária palotájában. 1875-ben ezek a díszterem előterének falain függtek.⁸² Az együttes 1899-ben a király személye körüli miniszterek (Festetics György, Wenckheim Béla, Tisza

82 *Pesti Napló*, 1875. szept. 24. (*Magyarok Bécsben*). Valószínű, hogy egy egykori erdélyi kancellárokból álló portrégalériából maradt fenn Teleki Sámuel és Jósika Sámuel félalakos képmása, amelyek az ábrázoltak címerét, nevét és erdélyi kancellári címét tüntetik fel. Teleki Sámuel 1798-ban Johann Tusch által festett portréját l. Mojzer 1984, Nr. 205 (a Veszprémi Múzeum letétje a Magyar Nemzeti Galériában). Jósika Sámuel portréja a Parlamenti Múzeumból 1949-ben került a Történelmi Képcsarnok gyűjteményébe (ltsz. 1652; l. *Borsos József festő és fotográfus* 2009, 99. [23. sz.]).

Kálmán) arcképeivel is kibővült.⁸³ Ehhez a sorozathoz tartozik Tisza Kálmán portréja, amely a Habsburg portrékkal együtt a Nemzeti Színházból került a Fővárosi Képtár gyűjteményébe.⁸⁴

A portrégaléria sorsa az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnése után

A Király Személye Körüli Minisztérium 1918. novemberi megszűnése óta a Kancellária egykori palotája a magyar nagykövetségnek ad otthont. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával önállóvá vált magyar állam bécsi külképviselete a két világháború között Bécsi Magyar Királyi Követség néven működött. A Bankgasse-i „magyar ház” tehát kissé paradox módon a király nélküli Magyar Királyságot képviselte az Osztrák Köztársaság fővárosában, az egykori „császárvárosban”, az immár szociáldemokraták által vezetett „vörös Bécsben”.

1928-ban a követség az erdélyi kancelláriai sorozat két, Johann Tusch által festett darabját átadta a Miniszterelnökség számára, ám téves meghatározással: I. Ferenc 1792-ben készült, szignált, datált portréját apja, II. Lipót képmásának tartották, II. Lipótét pedig II. Józsefének.⁸⁵

A Sándor-palota reprezentációs tereit ebben az évben Hikisch Rezső belsőépítészeti tervei szerint átalakították. Ennek során a Vörös szalonban, az 1880-as években ott elhelyezett *Mária Terézia-* és *Lotaringiai Ferenc-*portréval szemközt „két fiuk” (valójában fiuk és unokájuk) Szent István-rendi díszruhás portréját helyezték el, a dinasztia kontinuitásának jeleként.⁸⁶ Az egykorú enteriőr-fotók szerint a bal oldalon

83 *Műcsarnok*, II. 1899, 21. sz., 329. A portrék megfestésére Braunecker Stina és Telkessy Valéria kaptak megbízást. Később ugyancsak festőnők, Maszákné Barabás Ilona és Vaskovits Erzsébet festették meg a további miniszterek (Orczy Béla, Szőgyény-Marich László és Zichy Aladár) arcképeit, l. *Pesti Napló*, 1900. ápr. 24., 6.; *Pesti Hírlap*, 1900. ápr. 13., 3; 1910. febr. 22., 7. Az „a latere”, azaz király személye körüli miniszterek portrégalériáját említi még: Lengyel Géza: A bécsi magyar ház. *Magyar Iparművészet* XVI. 1913, 49.

84 KM, ltsz. 64.8.7 (80 × 70 cm). Jobbra fent a Tisza-címer alatt felirat: „Tisza Kálmán / Ő felsége személye körüli miniszter / 1879. július 11. – szeptember 25.” A kép a Benczúr Gyula által 1885-ben a szegedi városháza számára festett portré másolata, amely miniszterelnöki karosszékében ülve, prémes szegélyű mentében, a Szent István-rend vállszalagjával, oldalán karddal ábrázolja az idős politikust (Móra Ferenc Múzeum, ltsz. 50.35). Festetics György azonos méretű portréját l. *Szent István Lovagjai* 2014, 242. (VII.1. sz.) (Gödölle Mátyás).

85 MNL OL, K 81 (Bécsi követség), iktatókönyv, 1928/369, 979, 1094: „II. József [sic!] és II. Lipót képeinek átengedése a Miniszterelnökségnek”. (Az iratok nincsenek meg.) Ezzel egy időben került a bécsi követségről a Sándor-palotába a beauvais-i falikárpitok negyedik, Európa elrablását ábrázoló darabja is, l. *Ujság*, 1926. febr. 2., 2. (*Látogatás a bécsi magyar követségen*) – még említi a falikárpitot; Bierbauer 1928, 332 (enteriőr-fotó a Sándor-palota gobelinterméről, az ablakokkal szemközti falon az *Európa elrablása* című kárpittal); l. még: MÉM-MDK Fényképtár, ltsz. 24.469; Jeszenszky 1952, Nr. 808. A kárpit Budapestre szállítását már 1920-ban tervezték, l. MNL OL, K 81, 1920/589.

86 *Ujság*, 1929. aug. 11., 10.: „A gobelin-termet ugyanis éppen a benne levő nagyon értékes eredeti, barokk-korabeli gobelinek, a Mária Terézia-termet viszont a terem falait ékesítő, ugyancsak művészi becsű, Mária Terézia-korabeli festmények miatt kellett megtartani barokk jellegében.”

8. A Sándor-palota Vörös szalonja, 1940 körül

II. Lipót, jobbra pedig az ifjú I. Ferenc képmása kapott helyet a falon neobarokk keretben (8. kép).⁸⁷

1945-ben mindkét portrénak nyoma veszett,⁸⁸ másolatuk azonban fennmaradt. Éder Gyula ugyanis 1928–1929-ben Tusch mindkét képéről másolatot festett a bécsi követ-

87 MNM Fényképtár, ltsz. 91.946, 91.948, 91.949. A korábbi kutatások tévesen azt feltételezték, hogy a nagymesteri uralkodóportrék már az 1880-as években elhelyezésre kerültek a Vörös szalonban, l. Sinkó-Batári 2003, 41. Ennek okát – szintén tévesen – abban látták, hogy 1880-tól egy alapszabály-módosítás nyomán a Szent István-rend kancellárjának tisztségét a mindenkori miniszterelnök töltötte volna be. Valójában (már 1867-től) a király személye körüli miniszter töltötte be ezt a tisztséget, l. *Szent István Lovagjai* 2014, 336. A miniszterelnöki palota idézett 1899-es leírása is csak Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc portróját említi a Vörös szalonban. A Sándor-palotáról 1914-ben készült fényképalbum enteriőrképein sem tűnnek fel a Szent István-rendi díszruhás Habsburg-portrék (MNM Fényképtár, ltsz. 1957/5793). Itt jegyezzük meg, hogy a Sándor-palota neo-empire stílusban berendezett Kerek szalonjában 1928-ban az „empire korszak” uralkodója, I. Ferenc Szent István-rendi díszruhás képmása kapott helyet, amely azonban nem a kancelláriai portrészorozathoz tartozott, l. Bierbauer 1928, 328; *Színházi Élet*, 1936, 52. sz., 197; Voit 1941, 269. A korábbi irodalom a Kerek szalonban elhelyezett portrét József nádor képmásaként azonosította, l. *A Sándor-palota írásban és képben* 2003, 47.

88 A képek a Sándor-palota háborús veszteségjegyzékében is szerepelnek, l. Jeszenszky 1952, Nr. 350, 351. („II. József császár” és II. Lipót király arcképe).

ség számára.⁸⁹ Ezek egyike a Fővárosi Képtárban található,⁹⁰ míg párdarabja a Christie's 2010. szeptember 21-i amszterdami árverésén szerepelt.⁹¹ A két másolat ismeretében az ifjú uralkodót ábrázoló budapesti kép a 24 évesen trónra lépett I. Ferenc portréjaként, az amszterdami pedig II. Lipót képmásaként határozható meg.⁹² A két kép azonos formájú, klasszicizáló jellegű aranyozott fehér díszkerettel rendelkezik, amelyek stílusukban az egykori Erdélyi Kancellária nagyköveti lakosztályként szolgáló helyiségeinek klasszicizáló enteriőrjeihez illeszkednek.⁹³

A Habsburg portrékat tehát a II. világháborúig a Bécsi Magyar Királyi Követség épületében őrizték,⁹⁴ amint számos magyarországi középületben is egészen a második köztársaság 1946. február 1-jei kikiáltásáig, illetve az 1948-as kommunista hatalomátvételig őrizték a Habsburg-házi királyok képmásait.⁹⁵ A képek egyelőre tisztázatlan módon kerültek Bécsből Budapestre, feltehetően 1946-ban, amikor a köztársaság kikiáltása után „nemkívánatos” váltak a bécsi követség épületében.⁹⁶ Az együttes minden bizonnyal hasonló okból, a Habsburg-dinasztia negatív megítélése miatt került a Nemzeti Színházba, nem pedig közgyűjteménybe.⁹⁷ Feltehetően ugyanezen okból került „nyugatra” a „kalapos király” (valójában II. Lipót) és IV. Károly portréja.⁹⁸

89 Éder oeuvre-jegyzék, Nr. 1055. (1928): „II. Lipót király (másolat J. Tuch 1792) olajf. v. 253 × 163 cm; tulajdonos: Magyar Követség Bécs, 4000 Pengő; Nr. 1059 (1929) II. József (másolat J. Tuch u.) olajf. v. 253 × 163 cm; tulajdonos: Magyar Követség Bécs, 4000 Pengő.”

90 BTM FK ltsz. 64.8.1., 253 × 164 cm, jelezve: „J. Tuch pxt 1790 [sic!] / cop. Éder Gy. 1929.” Az 1790-es évszám nem felel meg a kancelláriai iratokban dokumentált 1792-es megrendelésnek. Éder oeuvre-jegyzékének fenti bejegyzése sem tartalmazza az eredeti portré évszámát, ami feltehetően az ábrázolt II. Józsefként történt (téves) meghatározásából eredően került a képre.

91 471. tétel, 254 × 163,5 cm, jelezve jobbra lent: „J. Tuch pxt. 1792. Cop. Éder Gy. 1928.” (www.christies.com/lot/after-j-tuch-portrait-of-francis-ii-5350299/ – utolsó letöltés: 2021. június 13.).

92 A BTM FK nyilvántartásában a kép – tévesen – II. Lipót portréjaként szerepel, míg az amszterdami aukción – szintén tévesen – I. Ferenc portréjaként kínálták eladásra a festményt.

93 A helyiségekről készült enteriőrfotókat I. Mráz 1994, 26–27. színes képtábla. A nagymesteri portrék elhelyezését dokumentáló 1940 körüli enteriőrfotók megtalálhatók a bécsi Magyar Nagykövetség gazdasági irodájában.

94 A bécsi követség az Anschluss után – 1938. április 11-től – főkonzulátusként működött.

95 Így például az Igazságügyminisztérium osztályvezetője 1949. május 10-én levélben értesítette a Nemzeti Múzeum Tanácsát arról, hogy „a Kúrián a Habsburg-ház tagjait ábrázoló hat nagyméretű olajfestmény van, amelyek kifüggesztését nem kívánom”, s kérte, hogy a Történelmi Képcsarnok vegye át azokat (MNM TKCs, Irattár, 9/1949). Az uralkodóportrékat hosszú ideig a bécsi hivatalokból sem távolították el, így például az Osztrák Köztársaság Belügyminisztériumának Herrengasse-i palotájában (Palais Modena) még 1938-ban is Ferenc József és elődei életnagyságú portréi függtek az egyik teremben, l. *Uj Magyarországi*, 1938. márc. 13., 4.

96 A bécsi követség 1945/46. évi iratanyagának a külképviselet épületével kapcsolatos állaga (MNL OL, K 81 és XIX-J-36-b, 2/a t.) nem tartalmaz a portrékkal kapcsolatos adatokat. 1946 márciusáig Kriváchy Ödön vezette a bécsi magyar missziót, majd Nagy Ferenc kisgazdapárti miniszterelnök kormánya alatt Bartók László volt a bécsi Magyar Követség ideiglenes ügyvivője, kezdetben követségi tanácsosként, majd 1947 februárjától követi rangban. Nagy Ferenc 1947. májusi lemondása után Bartók távozott Bécsből, s Genfben telepedett le. Az 1950-es években a Magyar Nemzeti Bizottmány washingtoni irodájának vezetője volt, l. Gecsényi 2014, 111.

97 A Habsburg-portrék 1945 utáni megítélését jól érzékelteti, hogy 1949 májusában az Igazságügyminisz-

A Habsburg-uralkodóportrék magyaros típusai és az uralkodóportrék decorum-elve

A kancelláriai portrégaléria rávilágít a Habsburg-portréikonográfia magyar vonatkozásaira, az uralkodó öltözékének reprezentációs jelentőségére és az adott portrétípus „megfelelőségének” szempontjaira. A Habsburg uralkodók sokféle uralkodói címe és lovagrendi tisztsége reprezentatív portréik sokféleségében is tükröződött: a felségjelvények (koronák) mellett gyakran a képen ábrázolt öltözék is rangjelző szerepű, amely az uralkodó egyik vagy másik titulusát hangsúlyozza, így például német-római (majd osztrák) császári címét vagy az Aranygyapjas rend nagymesteri méltóságát.

A Habsburg uralkodóportrék önálló csoportját alkotják azok a képmások, amelyek hangsúlyozottan magyar királyként ábrázolják az adott uralkodót. A 17–18. században három olyan portrétípus is kialakult, amely az öltözék révén hangsúlyozottan magyar királyként jeleníti meg a Habsburg-házi uralkodót. Ezek közül a legkorábbi az ún. koronázási portré, amely a magyar királykoronázáskor (és a magyarországi bevonulási ceremóniák során) viselt öltözékben ábrázolja az uralkodót. 1563-tól 1792-ig a dolmányból és mentéből álló magyar nemesi viselet szolgált a Habsburg-házi királyok magyar koronázási díszruhájaként, ami a szimbolikus legitimáció látványos eszköze is volt egyben.⁹⁹ Az a szokás, hogy a Habsburg-dinasztia tagjai magyar királlyá koronázásukra magyar nemesi viseletbe öltöztek, azt az üzenetet közvetítette a kortársak számára, hogy az idegen uralkodóházból származó király magyar ruhát öltve jelképesen magyarrá válik, aki Szent István méltó utódaként, „jó magyar királyként” uralja majd országát. Ugyanezt a politikai üzenetet közvetítették azok az uralkodóportrék is, amelyek magyar nemesi viseletben ábrázolják a Habsburg királyokat.¹⁰⁰ Ez a portrétípus a 17. század elején jelent meg, s a század végétől elsősorban magyarországi középületekben – főként város- és vármegyeházák tanácsstermeiben – elhelyezett uralkodói portrégalériákban tűnt fel.¹⁰¹

II. József uralkodása idején, majd még inkább a napóleoni háborúk alatt széles körben elterjedt az a portrétípus, amely a császári-királyi hadsereg főparancsnokaként, „német” vagy „magyar” öltözetű tábornoki díszegyenruhában ábrázolja az uralkodót, azaz fehér kabátban és vörös nadrágban, vagy pedig huszártábornoki gálauniformisban, vörös dol-

térium fent idézett megkeresésére Wilhelmb Gizella, a Nemzeti Múzeum munkatársa így válaszolt: „A Képcsarnoknak a Kúria szobán forgó festményein ábrázolt személyekről (Lotaringiai Ferenc, Mária Terézia, I. Ferenc, V. Ferdinánd, I. Ferenc József) kiváló egykorú képek vannak birtokában, így a Kúria birtokában lévő képekre nem tart igényt. Esetleg alkalmasak lennének a Parlamenti Múzeum vagy a Székesfővárosi Történeti Múzeum gyűjteményeibe való elhelyezésre.”

98 Figyelemreméltó, hogy I. Ferenc portréjának Éder-féle másolatán, a díszkereten elől (!) egy kék alapon fehér pöttyös szegélyű, nyolcszögletű vignetta található, rajta ceruzával írt szám: „737”. Ugyanilyen vignetta található a kép Amszterdamban elárverezett párdarabján, szintén a keret elülső oldalán, valamint a Ferenc József-portré vakkeretének hátoldalán is, amelyen a 734-es szám látható. II. József portréján a díszkeret hátoldalán bekarcolva a 725-ös szám látható. Valószínűsíthető, hogy az Elhagyott Javak Kormánybiztossága látta el a festményeket ezekkel az azonosítószámokkal.

99 Dózsa 2001.

100 A portrétípus kialakulásáról l. Buzási 2020.

101 Serfőző 2020b.

mányban és nadrágban, illetve vállra vetett fehér mentében. Ettől kezdve magyarországi középületekben is rendszerint az uralkodót huszártábornoki díszegyenruhában ábrázoló, s ezáltal az ábrázolt magyar királyi címét hangsúlyozó portrék kaptak helyet. Ilyen például I. Ferenc királynak a pesti vármegyeháza ülésterme számára készült portréja (Peter Krafft, 1816, TKCs).¹⁰² V. Ferdinánd 1830. évi pozsonyi koronázásától kezdve a huszártábornoki gálauniformis lett a Habsburg-házi magyar királyok koronázási díszruhája is.¹⁰³

A Magyar Királyi Szent István-rend 1764. évi megalapításával a Habsburg-reprezentáció repertoárja egy újabb „magyaros” uralkodóportré-típussal bővült: a koronázási portré alternatívájaként megjelent az a képtípus, amely a rend nagymestereként, a piros-fehér-zöld színű rendi ornátusban, „Szent István lovagjaként”, az államalapító szent király méltó utódjaként jeleníti meg a Habsburg-házi „apostoli” királyt.¹⁰⁴ Mária Teréziától IV. Károlyig valamennyi magyar királyról készült ilyen nagymesteri képmás.

Jelentős részben a kancelláriai nagymesteri portrék hatására – s részben azok másolataként – a 19. század elejétől a Magyar Királyság számos középületében elhelyezték az uralkodó Szent István-rendi díszruhás képmását.¹⁰⁵ Így például a pesti Királyi Ítéltábla tanácssterme számára 1820 körül Egger Vilmos,¹⁰⁶ a zágrábi vármegyeháza üléstermébe 1827-ben Peter Krafft,¹⁰⁷ a pozsonyi városháza tanácsstermébe 1832-ben Karl Steinacker,¹⁰⁸ a pesti vármegyeháza ülésterme számára 1892-ben Benczúr Gyula festette meg az uralkodó nagymesteri portréját.¹⁰⁹

102 I. Ferenc Józsefről magyar királlyá koronázása előtt, az 1850-es években Barabás Miklós több olyan portrét is festett, amely nem huszártábornagi gálauniformisban, hanem az 1. (Császár) huszáregiment ezredtulajdonosaként, sötétkék huszárezredesi egyenruhában ábrázolja az uralkodót. Ilyen volt például az 1852-ben a Budai Cs. Kir. Helytartóság Üri utcai székháza számára festett, elvesztett portréja (Barabás 1944, Nr. 1493; Szvoboda Dománszky 2007, 146). A kép 44 × 29 cm méretű olaj, vászon vázlata magyarországi magángyűjteményben található (védett műtárgy azonosítószám: 3878). Barabás 1852-ben a Kúria számára is festett egy hasonló beállítású portrét (BTM FK, ltsz. 51.1264), majd 1853-ban a Magyar Nemzeti Múzeum számára is (MNM TKCs, ltsz. 477).

103 *Magyar Kurir*, 1830. október 12., 241: „Ö Ts. K. Fő Hertzegsége Korona-Örökös Ferdinánd, Feldmarsali forma ruhában, lovon.”

104 A nagymesteri ornátus a Szent István-rend ünnepségein szolgált a Habsburg uralkodók ceremonális díszöltözeteiként. Ilyen volt az új rendtagok felavatása (promóciója), illetve a Szent István és Szent Imre napján tartott ünnepség (*Titularfest*). L. pl. az 1764. és 1770. augusztus 20-án a Hofburgban tartott ünnepség leírását: ÖSTA HHStA OMeA ZA-Prot. ZA-Prot. 29, 528; 33, 310–312. L. még *Magyar Hírmondó*, II. 1792, 713.

105 Zitterer II. Lipót-portréjának tükörszimmetrikus másolatát festette meg 1804-ben F. P. Zallinger I. Ferencnént a bécsi Pázmáneum számára, l. Boda–Kiss 2002, 357–361. Zitterer képének egy második példánya a Gubernium kolozsvári székházába került, majd onnan 1867-ben a kolozsvári egyetemre (jelenleg a Kolozsvári Művészeti Múzeumban). Ezt másolta Barabás Miklós, amikor 1831-ben a kolozsvári (Farkas utcai) piarista líceum számára megfestette I. Ferencet, l. Jánó 2019.

106 Kazinczy *Magyarországi utak*, 119; Egger egy másik, feltehetően a szegvári vármegyeházáról származó I. Ferenc-portréját l. *Szent István Lovagjai* 2014, 187. (IV.30. sz.) (Gödölle Mátyás).

107 Schneider 1973, Nr. 61; *Luna – Agramer Zeitschrift*, 1827, Nr. 80, 316.

108 Luková–Vyskupová 2017, 49.

109 *Szent István Lovagjai* 2014, 251. (VII.24. sz.) (Gödölle Mátyás)

A fenti példák arra is rávilágítanak, hogy a rendeltetési hely nagyban meghatározta azt, hogy a reprezentatív uralkodóportrék sokféle típusa közül az adott helyszínen melyik a „megfelelő és odaillő” ábrázolási *modus*. A portré rendeltetési helye és ábrázolásmódja között tehát egyfajta *decorum*-elv érvényesült. Ennek megfelelően a pozsonyi vár dísztermében 1743 körül Mária Terézia magyar koronázási díszruhás portréját a budai királyi palota dísztermében pedig 1764-ben az uralkodó nagymesteri képmását helyezték el,¹¹⁰ s a magyarországi középületek portrégalériái számára is gyakran készültek az uralkodó magyar királyi címét hangsúlyozó képmások.¹¹¹ Ezek mellett ugyanakkor „semleges”, azaz nem „országspecifikus” portrétipusok is helyet kaphattak, míg az „idegen öltözetű” képmások csak ritkán fordultak elő Magyarországon.¹¹² A „nemzeti” karakterű uralkodóportrék párhuzamai a kora újkori Cseh- és Lengyelországban is megfigyelhetők, ezek azonban a magyarországinál jóval kisebb mértékben terjedtek el.¹¹³

A 18. század végétől a huszártábornoki egyenruha és a Szent István-rendi ornátus egyaránt reprezentálhatta az uralkodó magyar királyi címét. A két alternatíva közül Kazinczy több írásában is ez utóbbit preferálta, amint azt a pesti és a balassagyarmati vármegye-háza portrégalériája kapcsán is kifejtette: „Mostani Uralkodónk képe fő dísze a Pest vármegye gyűlési palotájának Krafftól (...) Melly kár, hogy a vármegye feje mentében

110 Serfőző 2020a.

111 A témáról bővebben l. Serfőző 2020b.

112 Így például a magyar királyként nem megkoronázott II. Józsefről a nagyváradi városháza és a miskolci vármegye-háza számára az uralkodót az 1. sz. („császár”) gyalogezred (Infanterieregiment „Kaiser” Nr. 1) ezredtulajdonosaként, „német” gyalogsági tábornoki egyenruhában, fehér *justaucorps* kabátban és vörös mellényben ábrázoló portrék készültek (Körösvidéki Múzeum, ltsz. 39; Herman Ottó Múzeum, ltsz. 74.111). A pozsonyi városháza számára készült portré II. Józsefet az 1. számú könnyűlovas (szvalízsér) ezred uniformisában, vörös galléros sötétzöld kabátban és sárga bőrnadrágban ábrázolja (Luková–Vyskupová 2017, 45). Magyar királlyá koronázása előtt az ifjú Ferenc Józsefről is több olyan portré készült magyarországi középületek számára, amelyek osztrák gyalogsági tábornoki egyenruhában ábrázolják az uralkodót. Ilyen például a kőszegi városháza számára 1850 körül készült portréja (Kőszegi Múzeum, ltsz. 55.43). Osztrák császári ornátusban ábrázolja Ferenc Józsefet az egri városháza tanácsterme számára 1851-ben készült portréja (Barabás Miklós műveként említi: *Pesti Napló*, 1851. okt. 10., képét közli: Pap 2019). Pest városa 1865-ben ugyancsak az uralkodót osztrák császárként ábrázoló portrét rendelt Heinrich Edétől a városháza tanácstermébe (BTM FK, ltsz. 51.1179; Budapest Székesfőváros ajándéka, 1919; 235 × 152 cm.), l. még: *Sürgöny*, 1865. márc. 18. (*Napi újdonságok*). A portrét a régi pesti városháza tanácstermében ábrázoló fotó: *Új Idők*, 1900. febr. 18.; az új városháza tanácstermében l. Gerey 1902. A pénzügyminisztérium budavári épületének tanácstermében Ferenc József egy fiatalkori, osztrák tábornoki egyenruhás képmását helyezték el, l. Fellner 1908, XXV. kép. (A fotón a „G. Marastoni” jelzés látható elmosódott évszámmal.) Az „idegen” típusú uralkodóportrék negatív megítélését tükrözi az ungvári városháza számára készült képről szóló híradás: „amennyiben néhai királyunknak I. Ferenc Józsefnek arcképét a megbízott osztrák tábornoki egyenruhában festette meg, s mert e kép tehát nem a magyar királyt ábrázolja, megbízást ad Novák Andornak IV. Károly királyunk arcképének megfestésére azzal, hogy I. Ferenc József magyar király arcképét is készítse el.” *Ung*, 1917. nov. 18., 2.

113 Mária Terézia cseh koronázási portréiról l. Linsboth 2020b, 356. A cseh királlyá nem megkoronázott I. Ferenc Józsefről Eduard Engerth 1861-ben a cseh parlament számára festett reprezentatív portrét, amely az Aranygyapjas rend ornátusában, mellette a Vencel-koronával ábrázolja. Az 1576-ban lengyel királlyá koronázott Báthory Istvánt lengyel nemesi viseletben ábrázolja a krakkói lazarista rendházban őrzött portréja (Marcin Kober, 1583). A 17. században a Vasa dinasztia több tagjáról is készült lengyel nemesi díszruhás portré. A téma 19. századi vonatkozásairól l. Fülemile 1998.

s veres dolmányban és nadrágban kíváná azt, és nem Szent István Rende talárisában, a mi mind méltóságához inkább illett (...) volna.”¹¹⁴ „Itt függ I. Ferenc is, s József főherceg nádorunk Krafft Pétertől; amaz az aranygyapj talárisában, ez generálisi fejér mentében, veres nadrággal és dolmánnyal – de miért nem a sz. István rende skapuláréjával inkább, mely a képnek több innepiséget s gyönyörű vetéseket adhatott volna.”¹¹⁵

Ugyanakkor a *Vasárnapi Ujság* 1860-ban József nádor pesti szobra kapcsán épp azt kifogásolta, hogy a mű a Szent István-rend ornátusában ábrázolja a főherceget: „Bizonyosan sokan szerették volna: ha a magyar nemzet nádora, a ki a nemes fölkelő sereg fővezére, a jászok és kunok főkapitánya stb. volt, huszárruhában és lóháton örököltetett volna meg.”¹¹⁶ A kommentár arra is rávilágít, hogy a nemesi felkelés (insurrekció) jogintézményével összefüggésben adekvátabb volt az uralkodó hadvezérként, a hadsereg főparancsnokaként történő ábrázolása, akinek a zászlója alatt az ország megtámadása esetén a birtokos nemesek (1848-ig) kötelesek voltak személyesen hadba vonulni és könnyűlovas csapatokat alkotni. Épp ezért volt a vármegyei nemesség számára az uralkodó Szent István-rendi díszruhás ábrázolásmódjával szemben relevánsabb a huszártábornoki egyenruhás képtípus, amely tehát az inszurgens nemesség hadvezéréként tüntetette fel a királyt a vármegyházakon.

A Pest város tanácsa és a Helytartótanács által közösen finanszírozott József nádor-szobor – a város első nem-szakrális köztéri (emlékmű)szobra – esetében éppúgy a *decorum*-elv (és maga az uralkodó) kívánta meg, hogy Szent István-rendi ornátusban ábrázolják a Habsburg főherceget,¹¹⁷ mint az 1846-ban Barabás Miklós által a Nemzeti Múzeum számára festett portréja esetében, amely a múzeum pártfogójaként ábrázolja a nádort, kezében az épület homlokzatának tervrajzával.¹¹⁸

A huszártábornoki uniformis és a Szent István-rendi ornátus alternatívái I. Ferenc Józsefnek a Hősök terei millenniumi emlékmű számára készült bronzszobra kapcsán is felmerültek. Zala György eredetileg (1906) huszáregyenruhában ábrázolta az uralkodót, majd miután a Tanácsköztársaság idején összetörték a szobrot, Füredi Richárd 1927-ben újraalkotta azt, immár a Szent István-rend ornátusában ábrázolva a királyt. A Habsburg *damnatio memoriae* jegyében aztán 1953-ban, a többi „népelyomó Habsburg”¹¹⁹ alakjához hasonlóan Ferenc József szobrát is eltávolították, hogy Kisfaludi Strobl Zsigmond Kossuth-szobrát állítsák a helyére. A király szobra a Budapest Galéria gyűjteményébe

114 Kazinczy *Magyarországi utak*, 123.

115 Uo., 172.

116 *Vasárnapi Ujság*, 1860. júl. 27., 324. Az 1860-ra elkészült szobor felállítására csak a kiegyezés után, 1869. április 25-én került sor az uralkodó jelenlétében. A szobor felállítása már 1868 májusában téma volt Pest város közgyűlésén. A korabeli sajtó szerint a szobrot „azért nem állítják föl, mert a szent István-rend diszköntöseben van, melyet Magyarországon sohasem viselt. Az a kérdés: hogy felállítsák e igy, vagy új szobrot készíttessenek.” *Fővárosi Lapok*, 1868, 475.

117 A szobor elkészítésével Albrecht főherceg, Magyarország kormányzója 1857-ben Johann Halbig müncheni szobrászt bízta meg, aki az uralkodópárt ábrázoló mellszobraiért 1854-ben Ferenc József-rend kitüntetést kapott, l. Liber 1934, 156; Budapest Főváros Levéltára, IV.1319. Elnöki iratok, 9/1857.

118 *Szent István Lovagjai* 2014, 215. (V.46. sz.) (Gödölle Mátyás).

119 N. n.: Megújhodik a millenniumi emlékmű. *Szabad Művészet*, VII. 1953, 143.

került, s hosszú ideje a fővárosi rendészet egy XVI. kerületi telepén várja sorsának jobbra fordulását.¹²⁰ A mű kalandos sorsa mintegy esszenciáját nyújtja a Habsburg reprezentáció és a 20. századi magyar történeti emlékezet ellentmondásos viszonyának, ami a kancelláriai portrégaléria születését és 20. századi sorsát is meghatározta.

Rövidítésjegyzék

BTM FK – Budapesti Történeti Múzeum, Fővárosi Képtár, Budapest
KHM GG – Kunsthistorisches Museum, Gemäldegalerie, Wien
MÉM-MDK – Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Magyar Művészeti Akadémia, Budapest
MNG Adattár – Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Adattár, Budapest
MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
MNM TKCs – Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Budapest
ÖStA HHStA – Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien

Bibliográfia

- A Sándor-palota írásban és képben* 2003 – Sinkó Katalin főszerk.: *A Sándor-palota írásban és képben*. Budapest 2003.
- Barabás 1944 – *Márkosfalvi Barabás Miklós önéletrajza*. Bev. és jegyz. Bíró Béla. Kolozsvár 1944.
- Barta 2001 – Ilsebill Barta: *Familienporträts der Habsburger. Dynastische Repräsentation im Zeitalter der Aufklärung*. Wien 2001.
- Benda 1980 – Benda Kálmán: Mária Terézia évforduló Ausztriában. *História* II. 1980, 4. sz., 14–15.
- Bierbauer 1928 – Bierbauer Virgil: A budavári miniszterelnökségi palota. *Magyar Művészet* IV. 1928, 325–334.
- Boda–Kiss 2002 – Boda Zsuzsa – Kiss Erika: A Pázmáneum művészi értékei. In: Zombori István szerk.: *A bécsi Pázmáneum*. Budapest 2002, 357–361.
- Borsos József festő és fotográfus 2009 – Veszprémi Nóra – Szücs György szerk.: *Borsos József festő és fotográfus (1821–1883)*. (Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Galéria, 2009) Budapest 2009.
- Buzási 2020 – Buzási Enikő: III. Ferdinánd koronázási portréja 1626-ból. A magyar viaselet mint a hatalmi reprezentáció eszköze a 17. század eleji királykoronázásokon. In: Dominkovits Péter – Katona Csaba – Pálffy Géza szerk.: *Amikor Sopronra figyelt Európa: Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*. (Annales Archivi Soproniensis, 2) Sopron–Budapest 2020, 383–416.

120 N. Kósa Judit: Lejárt hősök a szoborraktárban. *Népszava*, 2020. febr. 16. (<https://nepszava.hu/3067055> – utolsó letöltés: 2021. június 14.)

- Dachs-Nickel 2009 – Monika Dachs-Nickel: Franz Anton Maulbertsch als Chronist? Allegorie und Zeitgeschehen im Fresko der Verleihung des St. Stephanordens. *Acta Historiae Artium* L. 2009, 107–118.
- Dózsa 2001 – Dózsa Katalin: A magyar nemesi viselet mint udvari díszruha. In: Fazekas István – Ujváry Gábor szerk.: *Császár és király. Történelmi utazás: Ausztria és Magyarország, 1526–1918.* (Kiállítási katalógus, Collegium Hungaricum, Österreichische Nationalbibliothek 2001) Bécs 2001, 23–32.
- Éder űuvre-jegyzék – Éder Gyula jegyzéke festményeiről (1892–1944) [kézirat] MNG Adattár, 24559/2009/318 [Közli: Somogyi Gábor: *Éder Gyula, az ember és a művész.* Sátoraljaújhely 2005, 143–185.]
- Fazekas 2021 – Fazekas István: *A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között.* (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések) Budapest 2021.
- Fellner 1908 – Fellner Sándor: *A Magyar Királyi Pénzügyministerium palotája.* Budapest 1908.
- Fleischer 1932 – Julius Fleischer: *Das kunstgeschichtliche Material der geheimen Kammerzahlamtsbücher in den Staatlichen Archiven Wiens von 1705 bis 1790.* Wien 1932.
- Fleischer 1933 – Fleischer Gyula: A Szent István rend alapítása és a rendalapítás képzőművészeti ábrázolásai. In: *A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve* III. 1933, 243–257.
- Fleischer 1943 – Julius Fleischer: Umbau und Innenausstattung des Palais Strattmann-Windischgrätz in Wien. In: Hans Tintelnot Hg.: *Kunstgeschichtliche Studien.* [Festschrift Dagobert Frey]. Breslau 1943, 45–61.
- Fülemile 1998 – Fülemile Ágnes: Királyok nemzeti viseletben. Példák a nemzeti elemek megjelenésére a 19. századi európai udvari öltözködésben. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* XIX. 1998, 91–96.
- Galavics 1984 – Géza Galavics: Barockkunst, höfische Repräsentation und Ungarn. In: Gerda Mraz Hg.: *Maria Theresia als Königin von Ungarn.* Eisenstadt 1984, 57–70.
- Galavics 2001 – Galavics Géza: A Habsburgok mint magyar királyok és a képzőművészeti reprezentáció. In: Fazekas István – Ujváry Gábor szerk.: *Császár és király. Történelmi utazás: Ausztria és Magyarország, 1526–1918.* (Kiállítási katalógus, Collegium Hungaricum, Österreichische Nationalbibliothek 2001) Bécs 2001, 9–18.
- Gecsényi 1994 – Lajos Gecsényi: Von der Hofkanzlei zur ungarischen Botschaft. In: Dénes Hunkár et al. Hg.: *Das ungarische Palais in Wien.* Győr 1994, 113–137.
- Gecsényi 2012 – Gecsényi Lajos: Bécs, Bankgasse 4–6. In: Ujváry Gábor szerk.: *A bécsi magyar nagykövetségi épület. Hivatal- és művészettörténeti tanulmányok.* H. n. [Budapest] 2012, 101–118.
- Gecsényi 2014 – Gecsényi Lajos: Iratok a magyar emigráció történetéhez. Bartók László bécsi követ és Szegedy-Maszák Aladár washingtoni követ levélváltása (1947–1948). *Levéltári Közlemények* LXXXV. 2014, 109–141.
- Gerey 1902 – Gerey Ernő: *Budapest Székesfőváros Központi Városháza.* Budapest 1902.
- Gödölle 2014 – Gödölle Mátyás: A Szent István Rend alapításának képzőművészeti forrásai. In: Gödölle Mátyás – Pallos Lajos – Verő Mária szerk.: *Szent István Lovagjai.*

- A legrangosabb magyar kitüntetés 250 éve.* (Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Múzeum, 2014) Budapest 2014, 95–113.
- Gruber 2007 – Gerlinde Gruber: Das Bilderverzeichnis der Preßburger Burg von 1781. Ein Beitrag zur Sammlungsgeschichte der Gemäldegalerie des Kunsthistorischen Museums. In: *Jahrbuch des Kunsthistorischen Museums Wien VIII–IX.* 2006–2007, 354–400.
- Jánó 2019 – Jánó Mihály: Széjjegyzetek Barabás Miklós önéletrajzához. *Művelődés* LXXII. 2019, 4, 16–20.
- Jeszenszky 1952 – *Egyéb köztulajdonból elveszett műtárgyak jegyzéke. [Királyi Palota, közhivatalok, Föv. Tört. Múzeum, vidéki múzeumok stb. háborús veszteségei]* (Háborús műtárgyveszteségjegyzékek. 5. füzet) Összeáll. Jeszenszky Sándor. Budapest 1952.
- Kapossy 1931 – Kapossy János: A magyarországi barokk európai helyzete. *Magyar Művészet* VII. 1931, 7–27. [újraközölve Galavics Géza jegyzeteivel: Marosi Ernő szerk.: *A magyar művészettörténet-írás programjai. Válogatás két évszázad írásaiból.* Budapest 1999, 243–264.]
- Kardos 1960 – Kardos Kálmán: Az Elhagyott Javak Kormánybiztossága, 1945–1949. *Levéltári Híradó* X. 1960, 53–64.
- Kazinczy *Magyarországi utak* – Kazinczy Ferenc: *Magyarországi utak.* S. a. r. Orbán László. Debrecen 2015.
- Kelényi 1974 – Kelényi György: *Franz Anton Hillebrandt.* Budapest 1974.
- Kelényi 2012 – Kelényi György: A bécsi Magyar Nagykövetség palotájának építéstörténete. In: Ujváry Gábor szerk.: *A bécsi magyar nagykövetségi épület. Hivatal- és művészettörténeti tanulmányok.* H. n. [Bécs] 2012, 119–139.
- Kernbauer 2016 – Eva Kernbauer Hg.: *Höfische Porträtkultur. Die Bildnissammlung der österreichischen Erzherzogin Maria Anna (1738–1789).* Berlin 2016.
- Kökényesi 2014 – Kökényesi Zsolt: A Szent István Rend ceremóniarendjének a kialakulása és jelentősége. In: Gödölle Mátyás – Pallos Lajos – Verő Mária szerk.: *Szent István Lovagjai. A legrangosabb magyar kitüntetés 250 éve.* (Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Múzeum, 2014) Budapest 2014, 77–94.
- Kulcsár 2017 – Kulcsár Krisztina: Eszterházy Ferenc és a szerencsejátékok. Újabb adalékok a bécsi magyar udvari kancellária építkezésének történetéhez. *Turul* XC. 2017, 21–27.
- Liber 1934 – Liber Endre: *Budapest szobrai és emléktáblái.* Budapest 1934.
- Linsboth 2020a – Stefanie Linsboth: Die Krönungsbilder in der Ungarischen Hofkanzlei in Wien. In: Werner Telesko – Sandra Hertel – Stefanie Linsboth Hg.: *Die Repräsentation Maria Theresias. Herrschaft und Bildpolitik im Zeitalter der Aufklärung.* Wien 2020, 323–328.
- Linsboth 2020b – Stefanie Linsboth: Maria Theresia als Königin von Böhmen. In: Werner Telesko – Sandra Hertel – Stefanie Linsboth Hg.: *Die Repräsentation Maria Theresias. Herrschaft und Bildpolitik im Zeitalter der Aufklärung.* Wien 2020, 356–362.
- Lukinich 1927 – Lukinich Imre: *A Bethleni gróf Bethlen-család története.* Budapest 1927.

- Luková–Vyskupová 2017 – Jana Luková – Martina Vyskupová: *Portréty príslušníkov habsburského a habsbursko-lotrinského rodu v zbierkach Galérie mesta Bratislavy / Portraits of Members of the House of Habsburg and Habsburg-Lorraine in the Bratislava City Gallery's Collections*. Bratislava 2017.
- Marczali 1898 – Marczali Henrik: *Magyarország története III. Károlytól a Bécsi Congressusig (1711–1815)*. (A magyar nemzet története, 8) Budapest 1898.
- Mojzer 1984 – Mojzer Miklós szerk.: *A Magyar Nemzeti Galéria régi gyűjteményei*. Budapest 1984.
- Mraz 1994 – Gottfried Mraz: Das Palais der Ungarischen Hofkanzlei, 1747–1848. In: Richard Perger – Gottfried Mraz – Gecsényi Lajos: *Das ungarische Palais in Wien. Die Botschaft der Republik Ungarn*. [H. n.] 1994, 37–110.
- Orbán 2017 – Orbán János: Teleki Sámuel marosvásárhelyi könyvtáráról és gyűjteményeiről. *Magyar Könyvszemle CXXXIII*. 2017, 427–454.
- Pandula 1999 – Pandula Attila: *A falerisztika történeti ikonográfiai forrásai*. Budapest 1999.
- Pandula 2014 – Pandula Attila: A Magyar Királyi Szent István Rend (1764–1918, 1938–1945) és a Magyar Szent István Rend (2011–). In: Gödölle Mátyás – Pallos Lajos – Verő Mária szerk.: *Szent István Lovagjai. A legrangosabb magyar kitüntetés 250 éve*. (Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Múzeum, 2014) Budapest 2014, 31–75.
- Pap 2019 – Pap József: Edward király Egerben. Ferenc József 1857-es egri látogatása. *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae, Sectio Historiae XLVI*. 2019, 273–303.
- Prange 1992 – Peter Prange: Zur Architektur der ehemaligen Ungarischen Hofkanzlei in Wien. *Barockberichte VII*. 1992, 236–239.
- Pritz Pál: A bécsi követség története a két világháború között. *Külügyi Szemle XII*. 2013, 55–68.
- Rotenstein 1783 – Gottfried Edler von Rotenstein: Reisen durch einen Theil vom Königreich Ungarn, seit dem Jahr 1763. Beschreibung von Preßburg. In: Johann Bernoulli: *Sammlung kurzer Reisebeschreibungen*. Band X. Berlin 1783.
- Rotenstein 1792 – Gottfried Edler von Rotenstein: *Lust-Reisen durch Bayern, Württemberg, Pfalz, Sachsen, Brandenburg, Österreich, Mähren, Böhmen und Ungarn in den Jahren 1784 bis 1791*. Zweyter Theil. Leipzig 1792.
- Schneider 1973 – Marijana Schneider: *Portreti 1800–1870. Povijesni Muzej Hrvatske*. Zagreb 1973.
- Serfőző 2017 – Serfőző Szabolcs: Mária Terézia pozsonyi koronázásának képei. *Rubicon XXVIII*. 2017, 1–2. sz., 48–71.
- Serfőző 2019 – Serfőző Szabolcs: Johann Nepomuk Geiger vázlata a budai királyi palota dísztermének tervezett mennyezetképéhez 1855-ből: a Vitam et sanguinem-jelenet egy eddig ismeretlen ábrázolása. *Folia Historica XXXIV*. 2019, 131–150.
- Serfőző 2020a – Serfőző Szabolcs: Themen und Formen der Repräsentation Maria Theresias in Ungarn. In: Werner Telesko – Sandra Hertel – Stefanie Linsboth Hg.: *Die Repräsentation Maria Theresias. Herrschaft und Bildpolitik im Zeitalter der Aufklärung*. Wien 2020, 311–321.

- Serfőző 2020b – Serfőző Szabolcs: Habsburg reprezentáció a kora újkori magyarországi szabad királyi városok városházáiban. In: *A városok jogi helyzete, országrendisége és hatalmi reprezentációja a közép- és kora újkorban. Urbs Magyar Várostörténeti Évkönyv XV.* 2020, 275–333.
- Serfőző 2021 – Serfőző Szabolcs: Az Erdélyi Udvari Kancellária bécsi palotájának magyar történeti tárgyú pannói 1756/1758-ból. *Művészettörténeti Értesítő LXX.* 2021. (megjelenés alatt).
- Sinkó–Batári 2003 – Sinkó Katalin – Batári Ferenc: A királyi miniszterelnökség régi enteriőrjei. In: Sinkó Katalin főszerk.: *A Sándor-palota írásban és képben.* Budapest 2003.
- Sohár 1923 – Sohár László: Das Palais der K. ung. Leibgarde in Wien. *Pester Lloyd (Abendblatt)* 1923. szeptember 26., 4.
- Szent István Lovagjai 2014 – Gödölle Mátyás–Pallos Lajos–Verő Mária szerk.: *Szent István Lovagjai. A legrangosabb magyar kitüntetés 250 éve.* (Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Múzeum, 2014) Budapest 2014.
- Szvoboda Dománszky 2001 – Szvoboda Dománszky Gabriella: Az újkori budavári palota belső díszítése. *Tanulmányok Budapest Múltjából XXIX.* 2001, 411–443.
- Szvoboda Dománszky 2007 – Szvoboda Dománszky Gabriella: *A Pesti Műegylet története. A képzőművészeti nyilvánosság kezdetei a XIX. században.* Budapest 2007.
- Takáts 1906 – Takáts Sándor: A magyar és erdélyi udvari kancelláriák palotái Bécsben. *Századok XL.* 1906, 781–812.
- TBM 2001 – *A budavári királyi palota évszázadai.* (Tanulmányok Budapest Múltjából, 29.) Budapest 2001.
- Telesko 2006 – Werner Telesko: *Geschichtsraum Österreich: die Habsburger und ihre Geschichte in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts.* Wien 2006.
- Uzsoki 1969 – Uzsoki András: A Budapesti Történeti Múzeum állandó kiállításai a budai Várpalotában. *Múzeumi Közlemények* 1969, 3, 94–111.
- Voit 1941 – Voit Pál: *Régi magyar otthonok.* Budapest 1941.
- Zádor 1990 – Zádor Anna: Kapossy János hagyatékából [Regeszták a Nemzeti Múzeum Képtárának iktatókönyvéről] *Művészettörténeti Értesítő XXXIX.* 1990, 130. (1851/223.)

Habsburg Portrait Gallery from the Viennese Palace of the Hungarian Court Chancellery

It was an important element of the Habsburg rulers' representation in Hungary in the 17–18th centuries to appear for their coronation as rulers of Hungary in the attire of the Hungarian aristocrats (*dolman* [*dolmány*] and *pelisse* [*mente*]). This tradition is a spectacular gesture of symbolic legitimation, communicating the message to the contemporaries that the king from a foreign dynasty became Hungarian symbolically – at least for the time of the coronation, in the Hungarian costume. This “masquerade” was not only role playing but mediated an important political message: it declared that the Habsburg ruler would govern the country “as a good Hungarian king”.

The Hungarian coronation gala costume often appears in representative ruler portraits in the early modern period: these portraits of Habsburg kings of Hungary in “Hungarian attire” with the coronation regalia emphatically depict them as Hungarian monarchs.

With the foundation of the Royal Hungarian Order of Saint Stephen in 1764, a new “Hungarian-style” portrait type of rulers appeared, which showed the Habsburg rulers as Grand Masters of the Order wearing its robe in the Hungarian red-white-green colours. A series of such portraits used to adorn the conference room of the Vienna Palace of the Hungarian Court Chancellery. The cycle of five Habsburg monarchs from Joseph II to Franz Joseph I was in close thematic unit with the ceiling fresco by Maulbertsch showing the establishment of the Order of St Stephen. In my paper I wish to present this ensemble and the adventurous 20th century history of the pictures.